

**Bertram Samonig:** *Studien zur Pfahlbauforschung in Österreich. Materialien II - Die Pfahlbaustation des Keutschacher Sees.* Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Band 51. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003.

V 51. zvezku Poročil Prazgodovinske komisije dunajske akademije znanosti Bertram Samonig s sodelavci predstavlja tudi za slovensko predkovinsko in zgodnje kovinsko arheologijo izredno pomembne raziskave in najdbe s Hodiškega jezera (Keutschacher See).

Precej obsežna monografija je razdeljena na 18 poglavij in dodatek o kostnih najdbah sesalcev, ki ga je napisal Erich Pucher.

V uvodu izvemo, da je bila koliščarska naselbina na Hodiškem jezeru odkrita dobro desetletje pred odkritjem podobnih naselbinskih struktur na Ljubljanskem barju. V 20. stoletju so naselbino na podlagi maloštevilnih najdb uvrstili v lokalno mlajšeneolitsko obdobje oz. v lasinjsko kulturo po Stojanu Dimitrijeviću (npr. S. Dimitrijević, Lasinjska kultura. - V: *Praist. jug. zem.* 3, 1979, 137-181, prim. z J. Korošec, Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums in Nordwestjugoslawien, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 9, 1958, 83-93). Rezultati dendrokronoloških raziskav in radiokarbonskega datiranja kažejo, da je bilo območje poseljeno med okoli 4100 in okoli 3700 pr. Kr.

Uvodnemu poglavju sledi kratek geološki oris območja in nato poglavje o najdišču ter zgodovini arheoloških raziskav, ki se začne v poznem poletju leta 1864, ko Ferdinand von Hochstetter in zdravnik Alois Huša v okviru arheološke topografije po jezerih Koroške in Kranjske odkrijeta sledove koliščarske poselitve (prim. A. Velušček, *Metodologija naselbinskih raziskovanj na barjanskih tleh*, 1. del, Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1997, 9; J. Dular, *Halštatske nekropole Dolenjske*, Opera Instituti archaeologici Sloveniae 6, 2003, 20). Klasičnih arheoloških izkopavanj najdišče ni doživelo, so pa v novejšem času tudi za sorodne raziskave na Ljubljanskem barju zelo pomembne dendrokronološke raziskave, ki jih od leta 1993 vodi Otto Cichočki - avtor poglavja o dendrokronoloških raziskavah.

Zelo pomembno, čeprav kratko, je poglavje o terminologiji, kjer avtor, po mojem mnenju, premalo kritično ovrednoti kronologijo. Vanjo povsem nekritično vključi tudi kronološke sheme za koliščarsko dobo na Ljubljanskem barju ter preveč izpostavi pomen stratigrafije v Moverni vasi, ki zaradi lege raziskovanega območja v kraški depresiji in neobjavljenih rezultatov izkopavanj to zagotovo ne zasluži (str. 38-41, kronološka tabela 2). S tega gledišča je veliko pomembnejše najdišče Gradec pri Mirni (glej J. Dular et al., Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini, *Arh. vest.* 41, 1991, 65-198). Podobno velja tudi za krono-tipološko shemo skupine Škocijan-Lasinja (Kanzianiberg-Lasinja-Gruppe), ki jo avtor skoraj dosledno povzame po Elisabethi RuttKay (prim. E. RuttKay, Zur Chronologie der Kanzianiberg-Lasinja-Gruppe, *Arch. Österr.* 7/2, 1996, 43-48). Pohvaliti pa je potrebno dejstvo, da se je avtor posvetil tehnologiji izdelave keramike in glinenim masam (str. 42-48). Zelo pregledno je narejena tudi tipologija keramičnega posodja, ki jo spremlja kronološka razvrstitev (str. 49-76).

Za Hočevarico (A. Velušček (ur.), *Hočevarica - eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 2004), raziskave na Ljubljanskem barju ter osrednjo Slovenijo v širšem pomenu, je pomembno poglavje, v katerem so predstavljene livarske posode z ostanki bakra. RFA-analiza kaže na baker z arsenom. V poglavju o kamnitem orodju je narejena tudi analiza sledov uporabe, ki jo je opravila Monika Derndarsky (str. 82-87). Pred zaključkom pa so omenjene tudi sporadične najdbe iz mlajših arheoloških obdobj, ki so bile prav tako najdene na Hodiškem jezeru.

V zaključku avtor predstavi krono-tipološke tabele z gradivom - vsako stopnjo skupine Škocijan-Lasinja (I, IIa-IIc) posebej. Inventar stopenj I-IIb je podoben inventarju druge naselbinske faze na Gradcu pri Mirni (prim. Dular et al. 1991, t. 25: 10-14), zdi pa se, da je manj podobnosti z Resnikovim prekopom, kot so to npr. izpostavljali starejši avtorji (prim. npr. s Korošec 1958; Dimitrijević 1979). Resnikov prekop je glede na radiokarbonske datacije verjetno starejši (Dimitrijević 1979, 179; za datacije z nekaterih najdišč istega kulturnega horizonta, kot je Resnikov prekop, prim. z M. Guštin, Il campo militare romano a Čatež presso Brežice (Slovenia), *Quaderni friulani di archaeologia* 12, 2002, 69-75; M. Guštin in L. Bekić, Autocesta Ljubljana - Zagreb, iskustvo na dionici kod Brežica, *Obavijesti HAD* 34/3, 2002, 60-66). Za najdbe stopnje IIc, ki jo avtor označi za "hodiški facies" skupine Škocijan-Lasinja, so analogije v horizontu keramike z brazdastim vrezom (prim. Velušček (ur.) 2004). To poudari tudi avtor, podobno kot pred njim že E. RuttKay (1996). Primerjave so v madžarski keramiki z brazdastim vrezom in v najdbah iz najvišjih kulturnih plasti v Moverni vasi (str. 40). In kar je zanimivo, ni pa presenetljivo, da se, podobno kot v osrednji Sloveniji, tudi na Koroškem v obdobje "hodiškega facies" datira prvi razcvet lokalne metalurgije bakra. V tem sklopu je potrebno razumeti tudi ogrične obročke s Hočevarice, ki so narejeni iz kamnine, ki morda izvira prav s Koroške, z območja, kjer leži Hodiško jezero (glej D. Skaberne in A. Mladenović, Opredelitev materiala ogričnega obročka s Hočevarice, v: A. Velušček (ur.), *Hočevarica - eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju*, Opera Instituti archaeologici Sloveniae 8, 2004, 65-68). Monografija se nato zaključuje z obsežnim katalogom arheoloških najdb z risbami (str. 105-262) ter z že omenjenim dodatkom o najdbah kosti sesalcev, med katerimi je tudi odlomek človeške lobanje.

Na koncu lahko zapišem, da je monografija o koliščarski naselbini na Hodiškem jezeru izredno zanimivo, pregledno, predvsem pa zelo potrebno delo, ki bo zagotovo veliko prispevalo k boljšemu poznavanju eneolitske dobe na območju jugovzhodnih Alp.

Anton VELUŠČEK

**Valentin Dergačev:** *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien.* Prähistorische Bronzefunde 20/9. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002. X + 251 strani in 134 tabel. ISBN 3-515-07665-4.

V 9. zvezku 20. oddelka serije PBF avtor V. Dergačev predstavi več kot 3000 neolitskih, eneolitskih in bronastodobnih - vključno do prehoda v železno dobo - kovinskih najdb iz Moldavije, ki so bile odkrite do leta 1993. Po izvoru so najdbe: naselbinske, grobiščne, depojske in posamezne oz. slučajne.

(str. 1-2) Bivša sovjetska republika Moldavija leži na območju med srednjim ter spodnjim tokom Pruta in Dnjestra. Na severu, vzhodu in jugu meji na Ukrajino, na zahodu deli mejo z Romunijo. Meri 33.700 km<sup>2</sup>.

(str. 2-6) Neolitsko obdobje (6.-5. tisočletje bc<sup>1</sup>) označujejo criška in bug-dnjestrška kultura ter kultura linearnotrakaste keramike. Za moldavski eneolitik (4. do začetka 2. polovice 3. tisočletja bc) so značilne tripol' ska, gumelniško-bolgradska in suvorovska kultura. V bronasti dobi (zadnja četrtina 3. tisočletja bc do začetka 1. tisočletja pr. Kr.) sta prisotni t. i. kulturi grobnih gomil (kultura grobnih jam in kultura katombnih grobov), edineška kultura planih grobišč, kultura svitkaste keramike (Wulstkeramikultur), nouaska, sabatinovkaska in komarovska kultura. Prehod v železno dobo (12. do 9. stoletje pr. Kr.) označujeta chişinăusko-corlăţenska in belozerska kultura.

<sup>1</sup> Absolutne datacije za obdobje od neolitika do bronaste dobe temeljijo na nekalibriranih radiokarbonskih datumih (op. 3 na str. 2).

(str. 10-52) Najzgodnejše kovinske najdbe (bakrene jagode) so maloštevilne in se pojavljajo na najdiščih srednjeneolitkega horizonta criške kulture. V eneolitiku se število kovinskih najdb znatno poveča. Pogoste so predvsem v zgodnjeneolitskih depojih (Cărbuna) in naselbinah (npr. Bardar, Boroseni) tripol`ske kulture, zelo redke pa v gumelniško-bolgradski kulturi, grobovih suvorovske kulture, pa tudi v srednjeneolitskem obdobju tripol`ske kulture. V nasprotju s prejšnjimi stopnjami se v poznem obdobju tripol`ske kulture število najdišč s kovinskimi najdbami poveča, število najdb pa ostaja približno isto. Zastopane so tako slučajne in naselbinske kovinske najdbe kot najdbe iz grobov stepske, t. i. usatovske variante, tripol`ske kulture.

Podobno kot v eneolitiku je tudi v zgodnji in srednji bronzasti dobi malo kovinskih najdb. Za lokalno zgodnjo bronasto dobo so značilni manjši nakitni predmeti iz grobov v gomilah, ki so lahko iz srebra, brona ali bakra. V srednji bronzasti dobi je slika podobna, kovinskih najdb je malo. So iz brona. V glavnem izvirajo iz grobov v gomilah.

Za pozno bronasto dobo je značilno znatno povečanje števila bronzastih najdb (približno 350 predmetov) in pestrost v oblikah. V zgodnjem odseku (okvirno 2. polovica 14. do 12. stoletje pr. Kr.) se pojavijo srpi, dobro so zastopane tudi tulaste sekire, kratki meči, igle različnih oblik, zapestnice, bronzasta vedra, kalupi itd. Nekoliko manj najdb pa je v mlajšem čišinaško-belozerskem horizontu, ki označuje prehod v železno dobo. Izstopajo sulične osti, polnoročajni dolgi meči - primerki iz depoja Valea Rusului (t. 48: 6) ima ročaj z antenskim zaključkom -, tulaste sekire in tudi že ločne fibule. V tem času se pojavijo najzgodnejši predmeti iz železa (fibule, noži).

(str. 53-186) V poglavju z zgornjim naslovom *Izvrrednotenje/Auswertung* se avtor posveti funkcionalnim kategorijam in tipom kovinskih predmetov, njihovi razprostranjenosti, časovni umestitvi in izvoru. Kovinske najdbe vrednoti po kronološkem ključu. Med eneolitskimi najdbami so najprej predstavljeni večji kovinski predmeti: sekire različnih tipov (npr. na Balkanu dobro zastopani tip Pločnik; križne sekire, ki izvirajo iz Karpatske kotline, nekatere med njimi pa tudi s Kavkaza; ploščate sekire), dleta, bodala, noži itd. Sledijo manjša orodja, nakit, kulturni predmeti ter najdbe, ki dokazujejo metalurško dejavnost (livarske posode, keramične šobe).

V razdelku o bronzastodobnih najdbah (str. 98-186) je govor o bronzastih ploščatih, kladivastih, tulastih in plavutastih sekirah, srpih, žagah/Sägen, nožih, bodalih, mečih, sulicah, kopjih in pušičnih osteh, nakitu in kovinskem posodju.

Knjiga se zaključuje s katalogom primerljivih in v besedilu omenjenih kovinskih najdb. Avtor objavlja tudi rezultate analize kovine, izčrpen register najdišč in slikovno gradivo s kartami razprostranjenosti posameznih tipov kovinskih najdb.

Naj ob zaključku poudarim, da je pomembnost 9. zvezka 20. oddelka serije PBF predvsem v tem, da so kovinske najdbe zbrane na enem mestu in so slikovno dobro predstavljene. Pregledna in izčrpna pa je tudi interpretacija. Skratka gre za delo, ki nam na kvaliteten način odstira pogled v prazgodovino Moldavije.

Anton VELUŠČEK

**Dunja Glogović:** *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien)*. Prähistorische Bronzefunde 14/13. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2003. ISBN 3-515-07906-8. 90 strani, 71 tabel.

V obravnavanem zvezku so predstavljene fibule, najdene v hrvaškem primorju - v hrvaškem delu Istre, Kvarnerju in Dalmaciji z otoki. Zbiranje gradiva (med 1990 in 1995 oteženo zaradi vojnih razmer) in pisanje rokopisa je bilo zaključeno leta 1996. Zbranih in predstavljenih je približno

570 fibul iz bronaste in železne dobe do vključno 6. stoletja pr. n. št.

Obravnavano področje je na severu in severovzhodu zamejeno z današnjimi političnimi mejami s Slovenijo, Bosno in Hercegovino ter Črno goro, le na področju Kvarnerja z Velebitom kot naravno pregrado. V tem okviru se jasno razločijo tri kulturna območja: Istra, Liburnija (med Rašo in Krko) in južna Dalmacija, pri čemer je zaradi navedenih zamejitev najbolj popolna slika v Liburniji.

V Liburniji so najstarejše fibule z violinskim lokom, ki se v srednji Dalmaciji pojavijo kot posledica kulturnih stikov z notranjostjo Balkana in z drugo stranjo Jadrana. Gre za posamične primerke različnih tipov 13.-12. stoletja, kasnejši pa sta dve fibuli verjetno lokalnega porekla. Prvo veliko skupino fibul predstavljajo ločne fibule z dvema vozloza na loku liburnijskega tipa, ki se veže na sorodne apeninske. V 10. stoletje sodijo nekatere starejše oblike eno- oz. dvodelnih kačastih fibul.

Prevladujoča oblika 9. stoletja so enozankaste ločne fibule različnih tipov, ki se delno razvijejo iz fibul z dvema vozloza. V 8. in 7. stoletju se uveljavita najznačilnejši obliki liburnijskih fibul: na pločevinast trak pritrjene očalarke (predvsem tip z malo osmico) in fibule z jantarno oblogo. V isti čas sodijo tudi dvodelne kačaste fibule tipa Osor, ki so najboljši primer zlitja italške oblike in lokalnega okusa in so tipičen izdelek liburnijske kulture. V Liburniji so najmlajše še upoštevane fibule, zastopane v večjem številu, dvo- in trortaste fibule, protocertoške in sanguisuga fibule z dolgo nogo (različica B), medtem ko se različne mlajše kačaste fibule pojavljajo samo v Ninu.

V Istri so najstarejše fibule z listnatim lokom datirane v pozno 8. stoletje. Kasneje prevladujejo čolničaste fibule, fibule s trakastim lokom, živalske fibule in različne mlajše oblike kačastih fibul (predvsem z zanko, s sedlastim lokom in s krilci). Na splošno so fibule v Istri primerljive s fibulami sosednjih kultur jugovzhodno alpskega prostora.

Za južno Dalmacijo so v 10. in 9. stoletju značilne ločne fibule z dvema vozloza na loku tipa Golinjevo, v 6. in 5. stoletju pa fibule s pravokotno nogo. Obe obliki sta balkanskega izvora in dokumentirata močne stike z notranjostjo. Enako velja za dva fragmenta dvozankastih fibul z nogo v obliki beotskega ščita. Vse druge oblike (npr. ločne fibule, očalarke) se pojavljajo v precej manjšem številu in predstavljajo vpliv liburnijske kulture.

Uvodno poglavje je v primerjavi z nekaterimi predhodnimi zvezki serije precej skromnejše in je v bistvu strnjen komentar pojavljanja fibul v hrvaškem primorju. Predvsem tuji bralci bodo pogrešali predstavitev kulturnega razvoja in kronologije na obravnavanem področju. Nekoliko jim bo lahko v pomoč uporabna kronološko-tipološka preglednica na koncu dela, več podatkov pa bodo našli v samem katalogu, v komentarjih k posameznim tipom fibul.

Načeloma so upoštevane fibule do vključno 6. stoletja pr. n. št. Ta čas je prekoračen le pri starejših tipih, ki segajo še v 5. stoletje (trakaste fibule in fibule s kvadratno nogo), ne pa pri kasnejših tipih fibul, ki se oblikovno vežejo na obravnavane starejše oblike (npr. tip Baška). Razumljivo je, da bo pri tako kontinuiranem razvoju, kot mu lahko sledimo v Istri in Dalmaciji, vsaka časovna meja umetna. Na žalost so zaradi takšne zamejitve iz obravnave izpadle med drugimi tudi certoške fibule in fibule s ptičjo ali živalsko glavico na koncu noge, ne glede na to, da so bile nekatere najdene skupaj z obravnavanimi tipi in da ne gre za pretirano številčne tipe. Morda bi bila boljša rešitev oblikovni in ne kronološki kriterij, torej predstavitev vseh "halštatskih" oblik, ne glede na čas njihovega pojavljanja.

Poimenovanje tipov je večinoma uveljavljeno, ne pa vedno. Odvečen se zdi izraz "fibula s paličastim lokom in dvema stranskima gumboma" (*Fibel mit stabförmigem Bügel und zwei Seitenknöpfen*) za alpsko dvortasto fibulo. Zaradi njihove številčnosti je avtorica poskušala razdeliti fibule z jantarno oblogo,

vendar pa se delitev na osnovi oblike jantarnega člena oziroma razmerja med njegovo velikostjo in velikostjo (loka) fibule ne zdi prepričljiva. Togo deluje tudi uvrščanje fibul, ki so skoraj zagotovo nosile jantarno oblogo, med "ločne fibule s pravokotnim prerezom loka", na kar pa avtorica sicer opozori. Po drugi strani bi natančnejšo delitev zaslužile nekatere druge fibule, ki so bile zaradi unikatnosti ali maloštevilnosti združene v večje skupine, npr. dvodelne kačaste fibule, čolničaste in sangvisuga fibule, "različne ločne fibule" ali "fibule z različnimi zaključki noge".

Pri poimenovanju tipov je diskutabilna tudi uporaba izraza različica (*Variante*): kot različica tipa (*Typ Peschiera, Variante Podumci*), kot sinonim izraza tip (*Typ Osor, Variante A*), kot oblikovna skupina (*Sanguisugafibeln, Variante A, Variante B*).

Katalog ima standardno zgradbo: opis tipa oziroma skupine fibul; seznam posameznih primerkov s pripadajočimi podatki; komentar, ki osvetljuje njihovo uporabo, časovno in prostorsko razširjenost.

Katalog ilustrirajo kvalitetne (številne nove) risbe v merilu 1:2. Razprostranjenost fibul na zamejenem področju je prikazana na 17 kartah. Nekoliko bode v oči različna gostota, kar je posledica kartiranja sorodnih tipov na isti karti. Resnično moteče je to le v primeru kačastih fibul, ko je vseh enajst časovno in oblikovno zelo raznolikih tipov brez potrebe združenih na eni karti. Ta je nepregledna, razlike med razširjenostjo "starejših" in "mlajših" ali "istrskih" in "liburnijskih" tipov ne pridejo do izraza, za nameček pa se je na karto prikradla tudi napaka.

Kljub omenjenim pripombam je tudi ta zvezek serije PBF zelo uporaben in dobrodošel, zaradi bližnje in strateško pomembne lege pa za nas še posebej zanimiv.

Andrej PRELOŽNIK

**Mirjana Sanader:** *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997-2001. Dissertationes et Monographiae 4.* Arheološki zavod Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Golden Marketing, Zagreb 2003. ISBN 953-212-132-3. 341 strani, 46 tabel, 35 slik med tekstom, 10 kart.

V pričujočem zvezku *Dissertationes et Monographiae M. Sanader* s sodelavci predstavlja projekt *Rimski legijski logori u Hrvatskoj - Tilurij*. Avtorica predstavi rezultate arheoloških izkopavanj obzidja in nekaterih stavb v notranjosti (7-86). M. Doneus interpretira zračne posnetke (87-108), ki so lahko v veliko pomoč pri pridobivanju dodatnih informacij o notranji organizaciji približno 12 ha velikega tabora in morebitni uporabi prostora izven obzidanega območja. Med raziskavami so bili odkriti številni predmeti za vsakdanjo uporabo. Arheološke najdbe so analizirane ter kataloško in slikovno predstavljene v posebnih prispevkih. Keramične najdbe je obdelala Z. Šimić-Kanaet (109-188), novčene in kovinske (219-256) T. Šeparović, koščene D. Tončinić (257-270) ter steklene Z. Buljević (271-356).

Tilurij (*Tilurium*) na Gardunu v bližini Trilja je ležal v zaledju Salone (*Salona, Salona*) današnjega Solina. Stal je na severozahodnem delu planote, ki se dviga nad desnim bregom reke Cetine (*Hyppus flumen*). To območje je bilo poseljeno že v prazgodovinskem obdobju. Ostanke obzidja prazgodovinskega gradišča (*gradina*), t. i. Prizida, so še danes dobro vidni na mestu vhoda v tabor. S te točke je bilo moč nadzorovati promet po reki ter prehod čez njo. Cesta iz Salone se je na mestu današnjega Trilja (*Pons Tiluri*) razcepila proti severovzhodu na Delminij (*Delminium*) in proti jugovzhodu proti Naroni. Tabor Tilurij je skupaj s taborom Burnum, kastelom Brigeste (Gračine) in še nekaterimi manjšimi kasteli predstavljal neke vrste limes proti notranjosti province Dalmacije.

V taboru je sprva bivala deseta hispanska legija (*Legio X Hispana*), ki jo je zamenjala sedma legija (*Legio VII*). Ko je ta

sredi 1. st. n. št. odšla v Viminacij (*Viminacium*), so v taboru bivala manjše vojaške enote, ale in kohorte. Kasneje so imeli v njem svojo postajo beneficiariji, cestna in finančna policija (*beneficiarii consularis*).

Prostor legijskega tabora je na severu omejen s strmimi stenami, na vzhodu pa z reko Cetino. Proti jugu in zahodu teren naravno ni zaščiten. Ta del so Rimljani še posebej utrdili z monumentalnim obzidjem v tehniki *opus caementicium* z veliko lesenih tramov, ki je danes na nekaterih mestih vidno v temeljih. V osrednjem delu tabora, kjer so praviloma stala poslopja legijskega poveljstva, stanovanjski del za poveljnike in nekatere javne zgradbe, so bili odkriti deli mozaičnih tlakov iz dveh faz. Starejši, kvalitetnejši, mozaik so sestavljale modre, črne in bele kockice, mlajšega pa sive, črne, bele in rdečkaste. Cisterna za vodo, z obokanim stropom, ki je počival na sistemu stebrov in pilastrov, je lahko vsebovala do 1044 m<sup>3</sup> vode. Voda je iztekala po kanalu na jugovzhodnem vogalu. Za potrebe čiščenja so bile zgrajene kamnite stopnice ob južni steni cisterne. V stavbi, dolgi 67 m, ki je imela na južnem zidu osemindvajset kontraforjev, so ob raziskavah v notranjosti odkrili številne manjše prostore. Težko je reči, čemu je bila namenjena, a M. Sanader se nagiba k tezi, da gre za žitnico (*horreum*).

Pred nami je kvalitetno delo s korektno predstavljenimi arheološkimi raziskavami in analizo drobnega inventarja. Predstavlja prispevek k poznavanju legijskih taborov v Dalmaciji in dobro izhodišče ter spodbudo za njihovo nadaljnje raziskovanje.

Barbara NADBATH

**Mirjana Sanader:** *Antički gradovi u Hrvatskoj [Ancient Cities in Croatia]*. Školska knjiga, Zagreb 2001. ISBN 953-0-61903-0. 149 strani, ilustrirano.

V knjigi avtorica na poljuden način predstavi antična mesta na območju današnje Hrvaške. Teksti so nastali med leti 1994 in 2000 v obliki prispevkov za *Croatia Flight Magazine*.

V uvodu so predstavljena dogajanja na območju vzhodne jadranske obale v zadnjem tisočletju pr. n. št. V 8. st. pr. n. št. se je pričela grška kolonizacija sredozemskega prostora. Grške kolonije so bile v 6. st. pr. n. št. razprostranjene od Španije na zahodu do Ponta in Cipra na vzhodu. V tem času se je pričela tudi grška kolonizacija vzhodnojadranske obale. V 6. st. pr. n. št. je bila ustanovljena kolonija na Korčuli, v 4. st. pr. n. št. pa kolonija Isa na Visu. Pred začetkom kolonizacije v 6. st. pr. n. št. je potekala intenzivna trgovina med ilirskim skupnostmi ter Grki. O tem priča prisotnost luksuznih predmetov, kot je korintska keramika iz 7. st. pr. n. št., na številnih ilirskih najdiščih.

V 5. st. je na južnem delu vzhodnojadranske obale nastalo močno ilirsko kraljestvo. V antični virih so opisane številne bitke med grškimi priseljenci in Iliri. Vzroke lahko iščemo tudi v ilirskem gusarjenju, ki je bilo trn v peti tako grškim kolonijam in njihovim zaveznikom kot kasneje Rimljanom. Slednji so leta 168 pr. n. št. v želji po prevladi na Jadranu dokončno zlomili ilirsko kraljestvo in utrdili protektorat nad dalmatinskimi otoki in obalo. S sklepanjem zavezništev pa so pridobili nadzor nad celotno vzhodnojadransko obalo. Številne vojne med Rimljani in lokalnimi skupnostmi so se vrstile vse do leta 9. n. št., ko je z zaдушitvijo panonsko-dalmatinskega upora zavladal mir.

V posameznih poglavjih avtorica predstavi kratko zgodovino mest ter izpostavi ključne dogodke za nastanek in propad mesta. S fotografskim materialom predstavi pomembnejše arhitekturne ostaline in arheološke najdbe. Predstavljena mesta lahko združimo v dva sklopa: mesta vzhodne jadranske obale in otokov ter mesta na območju med Dravo in Savo.

Mesta na otokih-Mljet (*Melita*) (31-36), Faros (*Pharos*) oz. Stari grad na otoku Hvaru (36-40), Isa (*Issa*) oz. Vis na otoku Vis (119-126) in Arba oz. Rab na otoku Rab (133-136) ter obalna mesta Histrije in Dalmacije-Parentij (*Parentium*) oz. Poreč (61-74), Pola oz. Pula (75-84), Jader (*Iader*) oz. Zader (127-132), Narona oz. Vid kod Metkovića (49-54), Enona (*Aenona*) oz. Nin (55-60), Salona (*Salonae, Salona*) oz. Solin (89-98), *Aspalathos* oz. *Spalatum* oz. Split (99-112) so prve urbanizirane naselbine na vzhodnojadranski obali. Nekatere so nastale kot grške kolonije (Isa), druga so se razvila iz grških trgovskih emporijev (Narona). Ostale so nastale z rimsko urbanizacijo naselij zavezniki ali poraženih lokalnih skupnosti. Večina mest je imela proti koncu 1. st. pr. n. št. že mestno upravo, rimske oblike oblasti, kulture in religije. Njihovi prebivalci so služili v rimski vojski. Druga polovica 1. st. pr. n. št. je čas velikega razcveta obalnih mest. V času vladanja Cezarja in Avgusta številna mesta dobijo kolonialen status (Pola, Parentij, Jader, Salona itd.). Salona, ki je bila največje mesto province Dalmacije, se je razvila iz delmatskega naselja. V 1. st. pr. n. št. je bila v državljanski vojni med Cezarjem ter Pompejem na strani zmagovalca in je prevzela vlogo vodilnega mesta v provinci.

V obalnih mestih se je zgodaj uveljavilo krščanstvo. Parentij in Salona sta postali močni škofijski središči. Propad obalnih mest se je pričel šele z vpadom Avarov in Slovanov, vendar je v večini mest antični raster ohranjen skozi srednjeveško pozidavo.

Od sredine 2. st. pr. n. št. so Rimljani večkrat prodrli na območje med Savo in Dravo. Dokončno je ta prostor zavzel Oktavijan v pohodu med leti 35 in 33 pr. n. št. Upori proti rimski okupaciji so se nadaljevali vse do leta 9. n. št., ko je z zadušitvijo upora obeh Batonov zavladal mir. Rimljani so ob zasedbi najprej vzpostavili upravo in uvedli rimske oblike oblasti. Na meji so razporedili vojne formacije z utrjenimi tabori, manjšimi kasteli, utrdbami in opazovalnimi stolpi. V nova mesta, ki so jih postavili v neposredni bližini naselij lokalnih prebivalcev, so naseljevali rimske državljane in veterane, kar je pospešilo romanizacijo. Avtorica s tega območja predstavi mesta Adautonijo (*Adautonia*) oz. današnje Ščitarjevo (11-16), Akve Iase (*Aquae Iasae*) oz. Varaždinske Toplice, (17-24), Cibale (*Cibalae*) oz. Vinkovci (25-30), Murso (*Mursa*) oz. Osijek (41-48), Siscija (*Siscia*) oz. Sisak (83-87) in *Ad Fines* oz. Topusko (113-118). Z obdobjem miru v 1. st. n. št. se je pričel razcvet trgovine, obrti in vzpona mest. Večji razcvet ta mesta doživijo v času po markomanskih vojnah in za časa vlade Septimija Severa. Obdobje blagostanja pa traja vse do konca 4. st. Neposredna bližina meje, ki je nekoč omogočila nagel razcvet, je bila v času pozne antike vzrok za nagel propad mest.

Najpomembnejša mesta na tem območju so gotovo Mursa, Siscija in Cibale. Ustanovljena so bila na strateških pozicijah ob plovnihih rekah in pomembnih prometnih komunikacijah. Zgodaj so dobila mestne pravice; Siscija je postala kolonija v času vladanja Vespazijana, za Trajana je mesto dobilo častni naziv. Mursa je prejela kolonialni status za časa vladanja Hadrijana, Cibale pa so postale v obdobju vladanja Hadrijana na municipij in kolonija za Septimija Severa. V Sisciji je bila v času barbarskih vpadov tovarna orožja. Pod Galijenom pa je pričela delovati tudi kovnica denarja. V vseh treh mestih so zgodaj nastale močne krščanske skupnosti.

Knjiga pred nami na berljivi, poljuden ter hkrati strokoven način, z atraktivnim fotografskim gradivom in smiselno izbranimi izseki iz zgodovine posameznih mest predstavi širitev, razcvet in zaton antičnih mest na območju današnje Hrvaške. Predstavljena so vsa mesta, ki so v antičnem obdobju predstavljala pomembno trgovsko, religiozno ali obrtniško središče. Knjiga je lahko v veliko pomoč dijakom in študentom, ostalim zainteresiranim pa ličen vodič na poletnih potepanjih.

Barbara NADBATH

**Maria Cecilia D'Ercole:** *Importuosa Italiae litora. Paysage et échanges dans l'Adriatique méridionale à l'époque archaïque.* Centre Jean Bérard. Études 6. Naples 2002.

Zelo zanimiva knjiga je nastala iz doktorske naloge, ki jo je avtorica zagovarjala decembra 1993 na Univerzi Paris-I. Knjiga je tudi oblikovno-tehnično privlačna, če spregledamo pomankljivo citirana slovanska imena, škoda je le, da ni stvarnega kazala. Obravnava trgovske stike na območju zahodne jadranske obale, torej antičnih regij Davnije in Samnija v arhajski dobi. To so bili nevarni odseki obale skoraj brez pristanišč - od tod iz Plinija vzeti latinski naslov -, ki so se jih tedaj pomorci kljub bogatim izkušnjam na morju bali, moderni raziskovalci pa pogosto zanemarjali. Avtorica se je odločila, da monografsko obdela jadransko obalo od izliva reke Ofanto do reke Biferno, ki so jo v času med 8. in 6. stoletjem pr. Kr. naseljevali Frentani na severu in Davnijci na jugu in ki vključuje znamenit rt Garganum/Monte Gargano ter z legendo o Diomedu povezano mesto Arpi in znana arheološka najdišča kot Campomarino, Manacorda, Monte Saraceno, Coppa Nevigata, Cupola, Salpi, Canosa. Zaradi primerjav in kompleksnosti gradiva avtorica velikokrat v svojih raziskavah poseže izven meja, ki si jih je postavila. Veliki zgodovinski preobrat, ki so se tedaj dogajali na Balkanskem in Apeninskem polotoku, so se teh krajev le bežno dotaknili, vendar pa so se ti procesi odražali tudi tu, kar je lepo razvidno prav iz trgovskih stikov.

Najdbe, ki jih avtorica preučuje, so heterogene, skuša jih postaviti v topografski in zgodovinski kontekst. Za topografijo so poleg modernih raziskav posebej pomembni podatki antičnih geografov in zgodovinarjev. Zanimivi geografski podatki izvirajo iz periplov, opisov plovbe, ki so črpali še iz minojske in mikenske tradicije in v 6. stoletju in poznejših časih zapisovali prek ustnega izročila ohranjene podatke tedanjih izkušenih morjeplovcev, ki so jih prenašali iz roda v rod. Opisi obal so imeli čisto praktični cilj: olajšati plovbo po Sredozemlju s pomočjo čim točnejših podatkov o obali in njenih morebitnih nevarnostih, dolžini plovbe, pristaniščih in o neposrednem zaledju, predvsem ob izlivih večjih rek. Opis obal v t.i. Pseudo-Skilakovm Periplu je pomemben za obe jadranski obali: nastajal je dvesto let od 6. do 4. stoletja, ko je bil zapisan z vsemi dotedanjimi podatki in obliki, v kakršni se je ohranil do danes. Pomembni viri za zahodno jadransko obalo so tudi Pomponij Mela in Strabon ter Plinij. Strabon npr. omenja tri pristanišča Frentanov: Orton, Histonium in Buca, slednje morda Campomarino. Posebej pomemben za plovbo je bil znameniti Mons Garganus z otoki Tremiti nasproti. Na določenih odsekih so lagune omogočale varnejšo plovbo, primerno za ustavljanje in kupovanje soli, ki je bila ena najbolj iskanih dobrin. Primerni za pristajanje so bili tudi izlivi večjih rek, posebej zato, ker so vodile direktno iz morja v notranjost in k novim tržiščem.

Trgovinski stiki z Grčijo so bili prastari: pomorci iz Egejskega morja so v mikenskem obdobju prihajali v Japigijo, severno Davnijo in v območje delte reke Pad. Nekateri so s to najstarejšo fazo trgovine med Grčijo in Jadranom povezovali legendo o Diomedu. Stiki z Grčijo se kažejo v sledovih metalurških dejavnosti, npr. v kraju Coppa Nevigata, ter v ostankih monumentalnih skulptur, ki so jih odkrili v krajih Tiati, Bovino in Monte Saraceno. Po omenjeni mikenski fazi so stiki z Grčijo zelo oslbeli, vse do 6. stoletja, ko so spet oživel. Začeli so uvažati bronaste predmete iz Peloponeza, keramiko iz vzhodne Grčije ter atiške vaze. Na sosednji obali pa je bil uvoz korintskih izdelkov, amfor in druge keramike velik že od ustanovitve korintskih kolonij v Korkiri, Epidamnu in Apoloniji v 8. in 7. stoletju pr. Kr. Korintski izdelki so prihajali predvsem v južno Ilirijo, Salento, Pevcetijo in Epir. Zanimivo, da je istočasno uvoz iz etruščanskih mest v južni Apuliji zelo redek, zato je nenavadno, da so se leta 524 pr. Kr. Etruščani, Davnijci in Umbri povezali v boju proti Grkom iz Kum, da bi si zagotovili Kampanijo, za katero so se vse bolj zanimali Atenci in drugi Grki. Izjemno je, da je v 6. stoletju v Davnijo prispela celo

egipčanska vaza, nedvomno uporabljena v kultne namene, ki je pripadala visokemu uradniku na dvoru faraona Psametih II. (595-589).

Razni trgovski stiki se kažejo v uvozu jantarja z Baltika, kovin in kovinskih izdelkov z Balkana, dragocenega nakita in obeskov ter fibul in grške in druge keramike, skozi te uvožene predmete pa se hkrati zrcali razvita domača obrt in kultura, ki je prišla najbolj do izraza v izvozu geometrično okrašene davnijske keramike. Ta keramika je bila zelo priljubljena in so jo uvažali na južno tirensko obalo, v kraje na obeh straneh Jadrana, tudi v Istro in Padsko delto ter v Jonijo. Na davnijskih stelah so upodobljene poleg oseb, oblečenih v domačo nošo, zaobljene ladje (morda podobne tistim, ki jih omenja Herodot), ki so predstavljale enega od tipov ladij, ki so tedaj plule po morjih. Znamenita ladja iz Novilare je nekoliko drugačna, vendar se zdi, da se na začetku 7. stoletja tudi etruščanske ladje niso dosti razlikovale od italških. Stiki s sosednjimi in grškimi pokrajinami so se kazali v umetnostni tradiciji ter različnih kultih, kult Diomeda, posebej dobro dokumentiran v Davniji, kjer naj bi Diomed živel vse do smrti, pa med drugim ponazarja etape plovbe po Jadranu, saj je bilo njegovo svetišče odkrito tako na Palagruži kot na Rtu Ploče, ki se je v antiki celo imenoval Diomedov rt.

Marjeta ŠAŠEL KOS

*Supplementa Italica*. Nuova serie 19. Edizioni Quasar, Roma 2002. 328 str., številne fotografije med besedilom.

Pomembna epigrafska serija *Supplementa Italica*, ki jo je ustanovil Silvio Panciera in ki bedi nad njenim uspešnim in rednim izhajanjem (v pričujočem zvezku je na začetku izpod njegovega peresa predstavitev knjige), vsebuje nove napise štirih rimskih mest. Iz 6. italške regije Umbrije napise iz mesta *Interamna Nahars*, iz Ligurije (9. regije) napise iz mest *Pollentia* in *Augusta Bagiennorum* ter iz 11. regije (Transpadana) napise iz mesta *Vercellae* in teritorija med Vercelami in Eporedijo. Kot podobni krajši epigrafski korpusi iz prejšnjih zvezkov te zbirke vsebujejo tudi ti mnogo več kot le nove in revidirane napise. Za vsako mesto je objavljena vsa nova literatura, ki se nanj nanaša, s posebnim poudarkom na epigrafski literaturi (posebej so označena vsa tista dela, v katerih so objavljeni novi napisi ali nova čitanja že znanih napisov). Dalje vsebuje vsak prispevek tudi zgodovinski uvod, v katerem so predvsem poudarjene novosti zadnjih let, npr. spremenjena podoba mesta zaradi novejših arheoloških izkopavanj ali topografskih in drugih raziskav. Temu uvodu sledi seznam vseh že objavljenih napisov, v zvezi s katerimi so bile ugotovljene kakršnekoli dopolnitve ali spremembe.

Najdaljši je epigrafski članek o novih rimskih napisih iz *Interamne Nahars* (zdaj Terni), ki sta ga napisala Claudia Andreani in Maurizio Fora. V njem je na novo objavljenih oz. na novo prečitanih 35 napisov. Ime mesta je povezano z imenom *Naharkum* z iguvinskih plošč ter z umbrijsko reko Nar (= Nera), torej s prastarimi prebivalci Umbrije. Mesto je bilo rimski municipij, ki ga je upravljal odbor štirih mož (*quattuorviri*). Po poznorimskih virih naj bi bila po rodu iz *Interamne* zgodovinar Tacit in cesar Tacit. Med novimi napisi je zanimiv oltar, posvečen Silvanu, ki sicer v panteonu mesta doslej ni bil znan. Pomemben je počastilni napis za uglednega meščana Voluzija Voluzijana, ki se je s svojo radodarnostjo pri someščanih tako zelo izkazal, da so mu napis postavili "zaradi velikih zaslug do posameznikov in do vseh". Bil je rimski vitez, torej je moral biti zelo premožen, in tudi svečeniška funkcija, ki jo je opravljal, kaže, da je bil član mestne aristokracije. Bil je namreč *Laurens Lavinus*, kar je bila stara svečeniška funkcija, povezana z ustanovnimi rimskimi miti. Nagrobni napis cesarjevega suznja, ki je skrbel za cesarjeva oblačila, je zdaj

izgubljen, nekaj napisov omenja običajne mestne funkcije, kot npr. štiri mestne upravnike in svečenika, ki je skrbel za vladarski kult. Na nekaterih napisih so omenjena manj znana imena, npr. zelo redko družinsko ime *Detelius* oz. doslej znano *Mevidius*.

Sledi članek, ki prinaša nove napise ligurskega mesta *Pollentia* (zdaj Pollenzo), ki sta ga napisala Giovanni Mennella in Elena Bernardini. Mesto je bilo zelo staro, morda ustanovljeno celo že leta 179 pr. Kr. Imelo je pestro zgodovino, iz katere so znani žal le drobci. Bilo je vpleteno v boje med Cezarjevimi morilci ter Oktavijanom in Antonijem. Po Dioklecijanovih reformah je pripadalo provinci Kotijske Alpe (*Alps Cottiae*), leta 402 naj bi ga razrušili Goti. Med napisi je morda najzanimivejša lepo izdelana stela z zatrepom, v katerem je upodobljen okrogel ščit s prekrizanimi sulicama. Dal jo je postaviti trgovec z vinom, osvobojenec Mark Lukrecij Hrest. To območje je bilo v antiki znano po dobrem vinu, vendar doslej ni bil dokumentiran noben trgovec ali proizvajalec vina. Ohranjen je nagrobnik družine Barbulazijev, ime, ki doslej v rimskem imperiju še ni bilo izpričano.

Giovanni Mennella in Elena Bernardini sta tudi avtorja naslednjega prispevka, v katerem so objavljeni novi napisi iz ligurskega mesta Augusta Bagiennorum (zdaj Bene Vagienna). V času državljanskih vojn so se Bagieni, po katerih je mesto dobilo pozneje ime, bojevali na napačni strani, na strani Antonija, ki ga je Oktavijan premagal pri Akciju. Bagieni so bili po njegovi zmagi naseljeni po drugih kolonijah izven Italije, npr. v Dirahiju ali Filipih, Oktavijan pa je v mestu naselil svoje veterane in ga imenoval po sebi. Eden nekdanjih prebivalcev, ki ga je zadela usoda kolonista in je moral zapustiti rodno mesto in Italijo, je verjetno znan z napisa. *C. Naevius Asus*, nekdanji vojak 4. legije, je bil vpisan v voliilno okrožje *Voltinia*, značilno za prebivalstvo Dirahija in Filipov, ne pa za prebivalce Avguste Bagienov. Vendar se je vrnil, ker je želel ostanek življenja preživeti v domačem mestu.

Avtorica zadnjega epigrafskega prispevka je Silvia Giorcelli Bersani, ki je zbrala nove napise mesta *Vercellae* (zdaj Vercelli). Mesto so dolgo napačno povezovali z zmago Gaja Marija nad Cimbrimi leta 101 pr. Kr., vendar je bil prizorišče zmage v resnici manjši kraj z istim imenom v območju Padove delte. V prelomnem letu 69 po Kr., letu štirih cesarjev, so *Vercellae*, kot piše Tacit, skupaj z drugimi transpadanskimi mesti podprle Vitelijeve legije. Območje Transpadane so naseljevali v veliki meri tudi Kelti. Da je bil keltski jezik v uporabi tudi v času napredujoče romanizacije, kaže dvojezični mejnik iz 1. stoletja pr. Kr., ki ga je dal postaviti *Acisius Argantocomateresus*. Drugo ime ne pomeni nujno patronimika, lahko je označevalo javno funkcijo, ki jo je Acisij opravljal, ali pa morda ljudstvo, ki mu je pripadal. Mejnik je označeval parcelo, ki jo je Acisij namenil bogovom in ljudem za skupno uporabo, kar je pomenilo posvečeno zemljo pri kakšnem svetišču, ki je služila kulturnim namenom. Razlaga napisa in natančnejša datacija ostajata nepojasnjena, očitno pa je, da sta rimska in keltska skupnost tedaj živeli v sožitju. V mestu je bilo najdenih tudi precej poznorimskih napisov.

Marjeta ŠAŠEL KOS

*Supplementa Italica*. Nuova serie 20: M. Chelotti, *Venusia*. Edizioni Quasar, Roma 2003. 333 str., številne fotografije med besedilom.

Dvajseti zvezek epigrafske serije *Supplementa Italica* (nova serija), ki mu je predgovor napisal, tako kot prejšnjemu, Silvio Panciera, je v celoti posvečen napisom antične Venusije, zdaj Venose. Nove napise, ki jih je prek tristo, je zbrala in komentirala Marcella Chelotti. Staro italško mesto z zelo pestro zgodovino je bilo eno od mest 2. italške regije Apulije in Kalabrije,

katerega začetki segajo v leto 291 pr. Kr., ko je bila Venusija ustanovljena kot latinska kolonija. O njeni ustanovitvi poroča Dionizij Halikarnaški; zgodila se je po zmagovitih vojaških odpravah Rima v Samniju, v območju treh večjih ljudstev, Daunijev, Samnitov in Lukanov, kjer je že prej obstajala manjša lokalna naselbina. Ime nosi po boginji Veneri (Venus), ki je prek Eneja veljala za trojansko zavetnico Rima; s tem so vodilne rimske družine želele hkrati poudariti svoje trojansko poreklo in tesne vezi z novim mestom. Dionizij poroča, da je bilo v Venusijo poslanih 20 000 kolonov, kar bi bilo, če pri številki ne gre za pomoto, precej več kot je bil to običaj za druge kolonije iz istega časa; povprečno število kolonistov je namreč znašalo od 2000 do 6000. Iz zgodnjega obdobja Venusije je znan ljudski tribun Kvint Ovij (*Ovius*), ki je bil, sodeč po imenu, z območja Oskov.

V času vojne s Hanibalom so Venusija in druge latinske kolonije, Lucerija, Brundizij in Kanosa, ostale na rimski strani, proti Rimu pa se je mesto obrnilo v času zavezniške vojne, ko so se zavezniška mesta borila za državljanske in druge pravice. Po vojni je tudi Venusija postala municipij. Morda je bila tedaj vpisana v volilno okrožje *Politia*, vsekakor pa je bilo okrožje njenih prebivalcev pozneje *Horatia*. Leta 43 pr. Kr. so triumvirji izbrali Venusijo skupaj z drugimi 17 mesti za naselitev veteranov iz svojih številnih legij, kajti mestno območje je lahko nudilo dovolj posestev veteranskim družinam, da so se lahko avtarkično preživljale. Tako je mesto postalo kolonija in se urbanistično popolnoma prenovilo. Obnovljeno je bilo obzidje, tlakovano forum, zgrajen še en javni trg, kar je potrjeno na napisu, ni pa še arheološko ugotovljeno, zgrajene so bile številne nove zgradbe.

Majhen, a zanimiv odstotek mestnega prebivalstva in prebivalstva z bližnjega podeželja nam je znan z napisov, ohranjen je celo odlomek popisa visokih mestnih uradnikov in lokalnega senata. V teku časa se je podeželje zelo spremenilo, saj so iz podeželskih enodružinskih vil, kakršne opisuje Kanton, nastala večja posestva, ki so jih obdelovali sužnji. Nekatera so bila celo v lasti rimskih cesarjev in bogatih senatorskih družin, ki niso bile lokalnega porekla, na kar kažejo nagrobni napisi njihovih sužnjev in osvobodencev, ki so tam delali oz. skrbeli za njihove posesti. V poznorimskem času je Venusija ostala v provinci Apuliji. V mestu je živel veliko kristjanov, tudi grško govoreča manjšina, od 4. stoletja dalje pa še judovske družine, kar je razvidno iz napisov, ki niso le latinski (teh je seveda večina), temveč tudi grški in hebrejski. V 5. stoletju je bila na mestu nekdanjih velikih term postavljen cerkev Sv. trojice, ki je zrasla v pomemben cerkveni kompleks in je postala središče krščanske skupnosti in škofovskega sedež. Prvi znani škof iz Venusije, Stephanus, je deloval proti koncu 5. stoletja. Zelo zanimivo in nenavadno je, da med napisi skoraj ni posvetil poganskim bogovom, celo donatorski napisi s cerkvenih mozaikov so bolj pogosti.

Iz mesta so znane nekatere senatorske družine, verjetno izvirajo iz Venusije *Salvii*, Gaj Salvij Kapiton je bil konzul leta 148. Skoraj gotovo so po poreklu iz mesta tudi *Satrii*, morda *Camillii*, druge družine pa so bile z mestom tesno povezane, tako *Pontii* iz bližnje Kanose, ki so bili v Venusiji patroni. Iz viteškega stanu (*ordo equester*) so iz mesta znani *Babullii* ter *Creperii*. Pomembne mestne družine so bili *Peducaei* in *Seppii*. Drugi zanimivi prebivalci mesta so ljudje, ki so opravljali različne bolj ali manj znane poklice. Tako je poleg zdravnikov in mesarjev dokumentiran izdelovalec zibelk in ženska, ki je z volno kot surovino oskrbovala proizvajalce volne in tiste, ki so jo potem predelovali in iz nje izdelovali oblačila in odevje. Zanimiv je bil poklic *nomenclator*, ki danes ne obstaja in ga je opravljal največkrat suženj. Oznaka je izpeljana iz besede 'ime', *nomen*, naloga sužnja pa je bila, da je gospodarja, ki je imel v mestu ugleden položaj in je poznal veliko ljudi, opozarjal na njihova imena. Kadar je gospodar priredil sprejem, je urejal vrstni red pozdravljanja in sedežni

red gostov. Na napisih je dokumentiranih tudi nekaj imen, ki so ali zelo redka ali pa se pojavijo celo prvič, kot npr. družinska imena *Anniolenus*, *Campuleius*, *Avonius*, *Blaia*, *Oseius*, ali priimek (*cognomen*) *Stratacus*, ki je morda izpeljan iz grške besede za poveljnika vojske, *strategos*.

Določen odstotek napisov je iz poznorepublikanskega obdobja, kar je npr. v severni Italiji že precejšnja redkost. Ti napisi imajo med drugim značilno obliko črk, ki je podobna tudi obliki črk na naših redkih poznorepublikanskih napisih. Precej nagrobnih napisov iz Venusije je ohranjenih na polkrožno zaobljenih pokrovih grobnic, tipičnih za Lukanijo, ki so bile v mestu očitno zelo priljubljene, medtem ko sicer med nagrobnimi spomeniki prevladujejo nagrobne plošče različnih oblik, nekaj je nagrobnih oltarjev, le na enem nagrobniku je izklesan lep portret pokojne Vibuleje Kvinte z golobčkom v roki, mlade osvobojenke, ki ji ga je dala postaviti mati Regilla. Na enem nagrobniku je ohranjen napis brata in sestre, ki nosita različni družinski imeni, kar kaže, da sta bila očitno osvobojenca, čeprav na napisu to ni izrecno omenjeno.

Napisi iz Venusije nam govorijo o njenih prebivalcih, so neposredna priča rimske preteklosti mesta, v vsakem mestu so napisi nekoliko drugačni, del velikega epigrafskega mozaika, ki ga sestavljajo napisni iz celega imperija, ki vztrajno dopolnjujejo, v malenkostih pa tudi spreminjajo rimsko zgodovino v celoti.

Marjeta ŠAŠEL KOS

**Paul Corbier:** *L'épigraphie latine*. Sedes, Paris 1998. 190 str.

**Robert Matijašič:** *Uvod u latinsku epigrafiju*. Filozofski fakultet u Puli, Pula 2002. 255 str.

Filozofska fakulteta v Puli je leta 2002 izdala knjigo Roberta Matijašiča z naslovom *Uvod u latinsku epigrafiju*. Gre za zelo kvaliteten epigrafski priročnik, zato je prav, da ga podrobneje predstavim. Relativno novo je tudi delo s tega področja *L'épigraphie latine*, ki je izšlo leta 1998 pri založbi Sedes. Oba priročnika sta za študente bistvenega pomena, zato je potrebno opozoriti na njune kvalitete, morda tudi na pomanjkljivosti.

Vzemimo najprej pod drobnogled knjigo P. Corbierja! Razdelimo jo na tri dele: Analiza in sinteza, Dokumenti in metode ter Znaki in orodje. Najobsežnejši je prvi del, ki zajema dve tretjini celotnega dela; sestavlja ga osem poglavij, ki so oblikovana zelo sistematično in pregledno. Tematika poglavij in njihovi naslovi pa so po mojem mnenju izbrani manj posrečeno.

Uvodno poglavje prvega dela tega priročnika se ukvarja s problematiko izdajanja napisov; na tem mestu avtor takoj omeni pisavo, za katero pravi, da je področje paleografije, ter je ne obravnava posebej. V nadaljevanju opozori na težave pri branju napisov, ki izhajajo iz rabe velikega števila okrajšav. Same okrajšave sicer niso obravnavane natančneje, navede le nekaj najbolj pogostih primerov.

Sledi obravnava publikacij napisov, ki jo poda kronološko, od 9. st. naprej; omeni prve zbirke, največ prostora in časa upravičeno posveti *CIL-u* (*Corpus inscriptionum Latinarum*) in njegovemu ustanovitelju Theodorju Mommsenu, ki je leta 1863 začel s tem monumentalnim delom zbiranja in izdajanja latinskih napisov. Predstavljena je struktura te zbirke po zvezkih od prvega pa vse do zadnjega - osemnajstega. Omenjeno je tudi nepogrešljivo delo *ILS* (*Inscriptiones Latinae Selectae*) Henrija Dessaua; natančno predstavi revijo *L'année épigraphique*, ki vsako leto objavlja nove epigrafske najdbe. Naslednji razdelek je posvečen načelom izdajanja; pomembni so diakritični znaki, potrebni za transkripcijo teksta (oglati oklepaji, dvojni oklepaji, črtice ...). Posebej avtor podčrta vrednost dobre fotografije.

Vsako poglavje v knjigi se odlikuje po sistematični zasnovi; prva stran je namreč namenjena predstavitvi glavnih podpoglavij, kot zaključek je podana jedrnata sinteza obravnavane temati-

ke. V zadnjem razdelku vsakega poglavja avtor predstavi nekaj glavnih del s področja epigrafike; predlagana literatura je naj-novejša, pomankljivost je le v tem, da navedbe niso pretirano številčne.

Drugo poglavje se ukvarja z nagrobnimi napismi, ki jih je med vsemi vrstami epigrafskih spomenikov največ. Seznanimo se s tipi nagrobnih spomenikov (sarkofag, stela, mavzolej ...), kar je v modernem študiju napisov vidik, ki ne sme biti zanemarjen. Avtor izpostavi dejstvo, da je ta faktor enakovreden drugim pri dataciji napisa. V nadaljevanju se Corbier ukvarja s strukturo besedila; katere formule so značilne za republikansko in katere za cesarsko obdobje (npr. D.M - *Dis Manibus*, Bogovom Manom, od Klavdija naprej). Corbier razdela informacije o pokojnem, ki jih dobimo na napisih; dodaja primere, ki so opremljeni z diakritičnimi znaki in prevodom, pogrešamo fotografije. Sproti opozarja na provincialne posebnosti, pa tudi na dodatne indikatorje nagrobnih napisov (O.H.S.S - *ossa hic sita sunt* - tukaj ležijo kosti; O.T.B.Q - *ossa tibi bene quiescant* - tvoje kosti naj lepo počivajo; S.T.T.L - *sit tibi terra levis* - naj ti bo zemlja lahka ...).

Preostali del drugega poglavja govori o imenskih formulah rimskega državljana, sužnja, osvobojenca ali peregrina (nedržavljan, tujci). V okviru tega razdelka razloži pojem filiacija (čigav sin oziroma hčerka je nekdo bil) in navajanje volilnega okrožja (*tribus*). Za datacijo v povezavi s *tribus* je ključnega pomena uvedba odredbe *Constitutio Antoniana* iz leta 212 (cesar Karakala podeli vsem svobodnim prebivalcem Rimskega imperija državljanstvo), ko *tribus* nima več razloga za obstoj. V tabeli z literaturo manjka nekaj ključnih del s področja latinskih imen in onomastike (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Gotingen, 1904; O. Sallomies, *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*, Helsinki, 1987; A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz*, Bd. I-III, Leipzig 1896-1907; D. E. Evans, *Gaulish Personal Names. A Study of some Continental Celtic Formations*, Oxford 1967).

Tretje poglavje natančno razloži elemente cesarjevega imena, kaj je pri cesarju osebno (*praenomen*), kaj rodbinsko ime (*nomen gentile*) in kaj priimek (*cognomen*); kaj zaznamuje besedica božanski (*divus*), kdaj je filiacija pri cesarjih fiktivna in kdaj realna. Poleg teh relativno splošnih podatkov nam avtor poda razlage specifičnih nazivov: Najboljši (*Optimus*). Največji (*Maximus*), Partski (*Parthicus*), Dačanski (*Dacicus*), ki so velikokrat povezani z vojaškimi osvojitvami. Predstavljeni so pojmi tribunska oblast (*tribunicia potestas*), konzul (*consul*), najvišji svečenik (*pontifex maximus*), oče domovine (*pater patriae*). Zaradi lažje razumljivosti so postavljeni v zgodovinski okvir; poseben razdelek avtor posveti obdobju po cesarjevi smrti (*divus* - božanski). Po smrti ga je lahko doletela tudi *damnatio memoriae* - izbris spomina nanj. Za zaključek poglavja so dodani še primeri, kjer so podčrtane izjeme prej navedenih pravil!

Sledijo tri poglavja, namenjena predstavitvi *cursus honorum* - poteka napredovanja oz. kariere (v senatorskem razredu, vi-teškem, v lokalni upravi). V knjigi z relativno skromnim obsegom je presenetljivo veliko strani posvečenih tej tematiki. Po moji oceni bi lahko bila predstavitev teh funkcij preprostejša in jasnejša.

Četrto poglavje najprej predstavi senatorski razred (*ordo senatorius*), nato rabo besedne zveze *clarissimus vir*, kasnejših *clarissimus puer* in *clarissima* (besedne zveze, ki so se uporabljale za predstavnike senatorskega razreda). Sledi senatorski *cursus honorum*, vstopne funkcije, magistrature (kvestor, edil, tribun, pretor, konzul). Pomemben vidik je razlaga postopka *adlectio* - sprejem v senatorski red.

Po podobnih načelih je grajeno poglavje, posvečeno viteški karieri: uvodni del je obširna razlaga *ordo equestris* - viteškega reda. Nekaj besed je namenjenih vojaškemu službenju vitezov, nekaj njihovem sodniškemu udejstvovanju. Natančneje sta obravnavani najvišji viteški funkciji: prokurator in prefekt. Sledi zgodovinski pregled razvoja viteških služb v vojski, začeniši s

Klavdijem in spremembami v času Flavijcev. Corbier se ustavi pri 3. st., kjer ugotavlja spremembe v obeh zgornjih razredih, in pri 4. st., kjer lahko opazimo njuno mešanje.

Zadnje poglavje iz tega niza je posvečeno karieram v mes-tih. Pisec nas v uvodnih vrsticah pouči, kaj lahko zvmemo iz samega imena rimske kolonije oziroma municipija (npr. *Julia Paterna Claudia: Julia Paterna* skriva ime ustanovitelja kolonije - Cezar ali Avgust; *Claudia* - Klavdij priseli nove kolone). Pomembnejša je razlaga *ordo decurionum* (razred mestnih svet-nikov) in dejanske municipalne kariere z glavnimi funkcija-mi. Posebej so poudarjeni kriteriji za izvolitev v *ordo decurio-num*; kandidati so namreč morali ustrezati merilom cenzusa (premoženje), kar pa samo po sebi ni zadoščalo: pretehtana so bila še njihova moralno-ideološka prepričanja.

Sedmo poglavje obravnava napise religioznega značaja; začne s tistimi z enostavno zgradbo večinoma iz obdobja pozne re-publike. Dele napisa razdeli na bistvene, nepogrešljive in na dodatne, t. i. dopolnilne. Razdelitev je jasna, sistematična, osvetljena z značilnimi primeri. P. Corbier nas opozori na težave pri interpretaciji napisov, ki jih med drugim povzročajo že samo bogastvo rimskega panteona. Dodatni dejavnik je *interpretatio Romana* (ob osvojitvi novih provinc so Rimljani dopuščali čaščenje prvotnih božanstev, božanstvo je dobilo ime ustreznega rimskega boga, ki mu je bilo dodano prvotno ime, primer na str. 100). V sklop kultno-religioznih napisov sodijo tudi koledarji, saj so to dokumenti, ki označujejo religiozne praznike. Sledi razlaga koledarjev; žal manjka ilustracija konkretnega primera. Avtor nas opozori na različnost in raznovrstnost koledarjev v rims-kem svetu, ki je velikokrat krajevno pogojena. Krajši razdelek v nadaljevanju je namenjen lokalnemu panteonu; kultom, ki so rimskega izvora, pa tudi drugim. Temu ogromnemu svetu božanstev je prostor skopo odmerjen. Problemsko je zastavljen še zadnji del poglavja, ki poudarja pomen teh napisov kot vir poznavanja prebivalcev brez državljanstva (peregrino pre-bivalstvo).

Ostaja še zadnje poglavje, posvečeno javnim dokumentom. Lahko bi rekli, da je ta enota najmanj homogena; sem avtor uvrsti miljnike, akte senata, cesarske odloke in vojaške dip-lo-me. Uvrstitev teh različnih dokumentov v isto poglavje je na prvi pogled nenavadna, a imajo skupno točko. Vsi so namreč produkt politike države oziroma cesarja. Najprej se avtor posveti miljnikom, opiše njihovo obliko, kako se je le-ta s časom spre-minjala, posebej obdela miljnike v Rimu. Opozori na njihov pomen, sploh če so najdeni *in situ* (na prvotnem mestu), saj lahko tako natančno določimo potek rimskih cest. V veliki meri pa so služili tudi kot instrument imperialne propagande; že sam pogled na titulature cesarjev na miljnikih drugega in tre-tjega stoletja je dovolj za spoznanje, da njihova funkcija še zdaleč ni bila več samo v merjenju oddaljenosti.

Akte senata avtor razdeli na koledar (*faste*) in sklepe senata (*senatus-consulta*), pri slednjih poudari tridelno zgradbo. Sledijo dokumenti cesarja, ki so natančno razvrščeni v *edicta* (edikti), *mandata* (naročila), *decreta* (sklepi), *epistulae* (pisma), *rescripta* (odloki).

V tem poglavju so poleg miljnikov zelo pomembne vojaške diplome, ki jih avtor odpravi površno, čeprav so izrednega pomena za poznavanje sestave in razporeditve vojske. Iz krajšega se-stavka zvmemo, kdo in kdaj je diplomu dobil in kaj je na njej zapisano. Kakor pri miljnikih tudi tukaj manjka slika za bolj plastično predstavitev!

Drugi del knjige (Dokumenti in metode) je izrednega pome-na za vse bodoče epigrafike; na šestih konkretnih primerih nas Corbier popelje skozi problematiko metodološke obravnave vsakega posameznega napisa. Primeri so dopolnjeni s fotografijami, kar je dobrodošla sprememba. Pri objavi napisov moramo biti pozorni, da zadostimo najmanj štirim kriterijem izdajanja:

1. *Predstavitev* - opis spomenika, arheološko ozadje, kraj najdbe, material spomenika, mere;

2. *Prepis* - naj bo čimbolj natančen, opremljen z diakritičnimi znamenji;

3. *Prevod*;

4. *Komentar* - je odvisen od vsakega primera posebej (kar lepo ponazori avtorjev izbor napisov v tem drugem delu knjige). Opozorim lahko na nekaj splošnih faktorjev, ki jih je tako rekoč nujno pokomentirati: imena, datacija, vojaške funkcije; širši problemi, ki jih napis prinaša: konfrontacija z drugimi viri/napisi ...

Na zadnji primer (str. 163) je potrebno še posebej opozoriti, saj gre za prikaz rekonstrukcije nepopolno ohranjenega napisa. V praksi se nemalokrat zgodi, da imamo opravka s takšnimi primeri. Na osnovi enega samega primera v knjigi se tega ne moremo naučiti, sistematičen prikaz postopka v povezavi s pridobljenim znanjem pa je v veliko pomoč.

Zadnji del knjige je opremljen s koristnimi okrajšavami, seznami, indeksi in bibliografijo:

1. Okrajšave (osebna imena, 35 tribusov, zaključne formule na nagrobnih napisih, formule religioznih in municipalnih napisov) - ni jih veliko, a te, ki so, so razvrščene smiselno in pregledno;

2. Cesarji od prvega do četrtega stoletja (opremljeni z vsemi ključnimi imeni, naslovi, letnicami);

3. Senatorske funkcije in naslovi (cesarske province, ki jim načeljuje *legatus Augusti pro praetore*);

4. Viteške funkcije in naslovi (province, ki jim načeljuje *procurator* viteškega reda);

5. Legije (imena legij in njihove okrajšave, tudi po Dioklecijanovih reformah);

6. Bibliografija (publikacije do 19. stoletja; zbirke napisov, regionalne zbirke, priročniki, enciklopedije, knjige o pisavi) - glede priročnikov je nujno pripomniti, da nekaj bistvenih manjka: K. P. Almar, *Inscriptiones Latinae. Eine illustrierte Einführung in die lateinische Epigraphik*, Odense, 1990; E. Meyer, *Einführung in die Lateinische Epigraphik*, Darmstadt, 1973; A. E. Gordon, *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*, Los Angeles-London, 1983 ...

7. Seznam citiranih napisov;

8. Indeks - odpravljen na eni strani!

Na drugi strani imamo nov hrvaški priročnik, ki bo že zaradi samega jezika pri nas pogosteje v rabi. Njegova zasnova je popolnoma drugačna od francoskega.

Že sam uvod nam ponuja nekaj, kar smo v delu P. Corbierja pogrešali. Avtor začne s kratko in jasno definicijo latinske epigrafike, ki ji sledi navedba sorodnih ved (paleografija, papirologija, diplomatika, heraldika, sfragistika, genealogija, prozopografija, numizmatika). Te relacije so koristen napotek za delo z napisi. V zaključku uvoda je podana bibliografija, ki opozarja na literaturo s področja pomožnih zgodovinskih ved. Izbor zelo dobre in predvsem najnovejše literature se pojavi kot zaključek vsakega poglavja.

Začetno poglavje natančno opredeli epigrafiko in njen predmet preučevanja, govori o t. i. umetnosti klesanja, načinih in poteku priprave kamna, orodju ... Gre za zanimiv uvod na poljudnoznanstveni ravni, ki naj bi bralca pritegnil. Seznam literature tokrat zajema vse najbolj priznane epigrafske priročnike (tudi P. Corbierja, za katerega pravi, da je najnovejši). Posebej podčrta zgodnjekrščansko epigrafiko in dela, ki obravnavajo tehnično obdelavo napisa.

V nadaljevanju se avtor posveti natančnemu pregledu razvoja pisave s poudarkom na latinski. Ilustrativna predstavitev razvoja pisav je tabela na str. 17. Tematiko logično poveže s paleografijo in temu razdelku nameni relativno veliko prostora.

Podobno velja za sledeče poglavje, kjer se Matijašič še podrobneje spusti v zgodovinski razvoj samega jezika, navaja prve latinske zapisane dokumente (*Fibula Praenestina*, *Lapis niger*, *Cista Ficoroni*). Avtor opozori še na ortografske posebnosti, značilnosti deklinacij in konjugacij, ki velikokrat pripomorejo k pravilnemu branju napisa. Str. 29 in 30

sta posvečeni izgovorjavi latinskega jezika; tradicionalni in klasični. Za samo epigrafiko je pomembnejši naslednji razdelek, ki govori o vrstah latinskih rimskodobnih pisav. Navede glavne tipe: majuskula, minuskula, kapitalis, kurziva. Posamezni tipi niso opremljeni s slikami, tako je predstava prepuščena naši domisljiji.

Poglavje Zgodovina epigrafike je tu zasnovano obsežneje kot v delu P. Corbierja. Začne s samimi začetki v srednjem veku, upravičeno se izčrpneje posveti humanizmu, navaja zbirke prvih ljubiteljskih zbirateljev antičnih pisnih ostankov. Del pozornosti nameni rodni Hrvaški in tamkajšnjim učenjakom. Zbirko *CIL* razdela natančno po vzevkih in suplementih, predstavi pa tudi njenega začetnika Mommsena. Opíše še druge zbirke (tudi tiste, ki se ukvarjajo s prostorom bivše Jugoslavije). Bibliografija je obširna; posebno opozorilo si zasluži navedba internetnih epigrafskih naslovov; zabeleži tudi dve računalniški bazi napisov: heidelberško in frankfurtsko. Zdaj lahko dodamo še rimsko, ki je takrat javno še ni bilo.

S tem smo prišli do epigrafike v ožjem pomenu besede, do uporabne epigrafike. Temelji latinske epigrafike so jasno predstavljene v sledečem razdelku. Avtor posebej poudarja pomen avtopsije, fotografije, reprodukcije teksta. Kakor v francoskem priročniku tudi tukaj ni fotografij, ki pa jih Matijašič uspešno nadomesti s skicami.

V primerjavi s francoskim priročnikom so diakritični znaki opisani bolj jasno, podkrepljeni s primerom in strokovno razlago. Nekaj besed avtor nameni interpunkciji, osnovnim značilnostim ločevanja besed in posameznim oblikam le-tega.

Matijašič veliko bolj sistematično razdeli napise na tri velike dele:

a) Tituli - nagrobni napisi, posvetilni, počastitveni, gradbeni in cesarski napisi ter miljniki;

b) Acta - napisi dokumentarne narave, zakonski odloki, klesani v kamen ali bron; odloki, ki so jih sprejemali cesar, senat, mestni sveti ..., koledarji, vojaške diplome, anali, fasti;

c) Instrumentum - napisi različnega značaja na predmetih vsakodnevnih rabe.

Sledi obsežno poglavje, ki se ukvarja z rimskim imenoslovjem (onomastiko). Avtor opozori na dejstvo, da poznamo rimsko onomastiko predvsem iz napisov, da je torej še kako pomembno poznati različne imenske formule. Vsi trije deli imena rimskega svobodnega državljana so razloženi jasno; izpisanih je 18 najpogosteje rabljenih osebnih imen (*praenomen*); rodbinsko ime (*nomen gentile*) je označevalo glavne rimske rodbine. Priimek (*cognomen*) razdeli po geografskem izvoru, po fizičnih in psihičnih značilnostih, etničnem poreklu ... Omeni tudi posebno kategorijo imena: *signum* (*supernomen*) - vzdevek v pravem pomenu besede. V sklop obravnave imena sodi tudi razlaga filiacije in pojma *tribus* ter porekla (*origo*): na katerem mestu stoji, kaj izraža, s katerimi besedami je izražen (*domo* - doma, *natione* - po rodu, *civis* - državljan). V primerjavi s Corbierjem Matijašič posveti več pozornosti imenskemu obrazcu žensk, sužnjeve in osvobodencev.

Na naslednjih 15 straneh obravnava nagrobne napise, po logičnem zgodovinsko kronološkem redu, od najpreprostejših do tistih najbolj dodelanih, od tistih z najmanj podatki do tistih, ki so že skoraj baročno okrašeni. Predstavljeni so značilni primeri, najpomembnejše okrajšave, ki jih razlaga na konkretnih primerih. Sproti opozarja na časovno umeščenost posameznih zaključnih formul in okrajšav. Zaključne formule napisov še dodatno izstopajo, saj je mogoče napis po njih že na prvi pogled identificirati kot nagrobni (H.M.H.N.S - *hoc monumentum heredem non sequetur* - ta spomenik naj ne prehaja na dediča; O.T.B.Q; S.T.T.L ...). Na tem mestu se srečamo še z nagrobnimi napisi v verzih (t. i. *carmina epigrafica*); v kratkem ekskurzu nas pisec popelje v svet latinske metrike in poda dva primera napisa v verzih.

Sledi obravnava votivnih napisov, ki nas uvede v rimski panteon z glavnimi bogovi, kultu, svečeni, lokalnimi religioznimi pojavi. Paleta glavnih okrajšav in formul nas ponovno uči ločevanja



te vrste napisov od katere druge (EX V. - *ex voto* - po zaobljubi; V.S.L.M - *votum solvit libens merito* - zaobljubo izpolnil rad in po pravici; I.O.M - *Iovi Optimo Maximo* - Jupitru najboljšemu in največjemu; D.I.M - *deo invicto Mithrae* - nepremagljivemu bogu Mitri ...). Kakor v Corbierjevi knjigi je tudi tukaj razložena *interpretatio Romana*.

Kot posebno kategorijo Matijašič predstavi vojaške napise, kjer obdela osnovne pojme rimskega vojaškega sistema (*legio* - legija, *centuria* - stotnija, *centurio* - stotnik, *turma* - četa, *manipulum* - manipel, *primipilus* - najvišji stotnik, *tribunus militum* - vojaški tribun, *quaestor* - kvestor, *legatus* - legat), ki so nujno orodje branja vojaških napisov. Navede imena legij in kohort, predstavi pa še nekatere druge pojme z vojaškega področja (*honestia missio* - časten odpust iz vojaške službe, *veteranus* - odsluženi vojak, *classis* - ladjeve, *cornicularius* - podčastnik, *explorator* - oglednik, *frumentarius* - preskrbovalec živeža ...).

Naslednje poglavje obravnava počastitvene napise po že ustaljenih principih. V sklopu tega razdelka avtor razloži  *cursus honorum*, a to stori manj zapleteno. Poučimo se lahko o glavnih funkcijah, njih okrajšavah in posebnostih v posameznem rangju. Ne ustavlja se pri verskih funkcijah niti pri lokalnih. Matijašič je na to mesto uvrstil tudi cesarsko titulature - vse dele cesarjevega imena. Opozori na drugo stoletje, ko so si cesarji dodajali vedno več imenskih atributov, začenši s Trajanom (*Germanicus, Dacicus, Parthicus, Optimus* ...). Za 3. st. opozori na pridevka: pobožen (*pius*) in srečen (*felix*), katerima se kasneje dodaja še nepremagljiv (*invictus*). Od sredine 3. st. naprej se za cesarja uveljavljajo še častni naziv naš gospod (*dominus noster*). Od tukaj logično izpelje prehod na *damnatio memoriae*.

Gradbeni napisi (na templjih, gledališčih, mestnih vratih, slavolokih, mostovih, vodovodih ...) so večinoma počastitveni napisi. Predstavi splošno zgradbo teh napisov, besede, ki se na njih največkrat pojavljajo, ter njihove okrajšave. Na njih se pogosto nahajajo navedbe denarja, zato avtor ne zamudi priložnosti za krajši ekskurz na to temo. V okviru tega poglavja so obravnavani tudi miljniki; za nekaj trenutkov se avtor ustavi pri samih cestah in njihovi gradnji, nato preide na enostavnejše primerke te vrste, takoj za tem pa tudi na tiste, opremljene s kompleksnejšimi napisi, ki jih razloži na osnovi konkretnih primerov, s pomočjo katerih ponazori njihove glavne značilnosti.

Manj truda Matijašič nameni epigrafskim spomenikom pravne narave. Njegovo odločitev bi lahko razložili z dejstvom, da so ti napisi manj pogosti. Avtor nas kratko in jedrnatou pouči o značaju zakonov (*leges*), sklepov (*decreta*), ediktov (*edicta*), rzsodb (*sententiae*), odlokov (*rescripta*). Podrobneje obravnava vojaške diplome, na njihov pomen sem opozorila že pri prvem

priročniku, in koledarje. Vojaška diploma, ki je bila nedavno najdena v Savi, je ilustrativen primer.

Zadnja kategorija napisov, ki jo lahko označimo s skupnim pojmom: *instrumentum* (napisi na predmetih vsakodnevnne rabe), zajema zadnje pravo poglavje knjige. Seznanimo se s samo definicijo, opisom, primeri, specifičnostjo, predmeti, na katerih se ti napisi najdejo. Nemalo pozornosti je namenjene barvnim napisom na keramiki ali zidu (*tituli picti*) na eni strani in grafitom na drugi.

V zaključku Matijašič problemsko zastavi naloge epigrafike, jo še enkrat poveže z drugimi sorodnimi vedami ter podčrta pomen napisov za spoznavanje antičnega gospodarstva, navad, prebivalstva, vojske ...

Kakor v vseh epigrafskih priročnikih sledi tudi tukaj še del, ki je opremljen z raznimi sezname, tabelami, indeksi. Če hrvaškega primerjam s francoskim, je to koristno orodje tukaj zastopano obsežneje in natančneje. Seznam okrajšav obsega najpogostejše kratice (nikakor se sicer ne more primerjati s spisikom v starem priročniku R. Cagnata); kronološki popis konzulov od 509 pr. Kr. do 541 po Kr. in seznam diktatorjev od 509 pr. Kr. do 44 pr. Kr. se zdita manj potrebna. Splošnoinformativnega značaja je popis rimskih kraljev. Drugače pa moramo vrednotiti spisek rimskih cesarjev od Avgusta naprej, ki je opremljen s cesarjevo uradno titulature in leti vladanja. Od leta 395 naprej so cesarji razdeljeni na vzhodne in zahodne. Zanimive so tudi opombe, ki povedo, kdaj so bili cesarji proglašeni za božanske (*divus*). Sledi še tablica rimskega koledarja, ki smo jo prej pogrešali. V okviru bibliografije je treba poudariti splošne priročnike epigrafike, kjer je mogoče najti vse pomembne strokovne prispevke. Poseben sklop sestavljajo zbirke napisov od 16. stoletja naprej, dela revialnega značaja ter priročniki sekundarnega pomena (onomastika, vojska, ceste, prozopografija ...); zadnji razdelek bibliografije je posvečen epigrafiki na Hrvaškem.

Preostaja samo še, da pod tema dvema epigrafskima deloma potegnem črto. Predstavila sem najnovejša priročnika za epigrafiko, ki sta oba po obsegu racionalno omejena. Delo Roberta Matijašiča je po mojem mnenju primerno predvsem za študente, ki se šele uvajajo v "umetnost" epigrafike, saj avtor od bralca ne pričakuje ogromnega predznanja, pač pa nasprotno veliko obrobni stvari razlaga sproti. Na drugi strani se Paul Corbier manj obremenjuje z osnovami, več časa posveča kompleksnejšim problemom. Idealna varianta bi bila uporaba obeh hkrati, pa morda še kakšnega starejšega, katerega vrednost ostaja kljub zobu časa nedotaknjena (R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris 1914; I. Calabi-Limentani, *Epigrafia Latina*, Milano, Varese 1968 ...).

*Lilijana VISOČNIK*

## Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

V prejšnjih dveh številkah *Arheološkega vestnika* (53, 2002, in 54, 2003) so izšli kratki prikazi slovenskih arheoloških monografij, ki so bile objavljene v letih 1995-2002, v zadnji številki (54, 2003) pa je bila napovedana tudi predstavitev pomembnih prispevkov slovenskih arheologov, ki so jih objavili doma in v tujini.

V pričujočem zvezku *Arheološkega vestnika* sta se ti rubriki strnili v eno, ki smo jo poimenovali Bibliographia archaeologica Slovenica selecta. Njen namen je omogočiti sproti pregled arheološke literature slovenskih avtorjev in izbor objav v tujem tisku, ki obravnava slovenski prostor in gradivo. V tej številki *Arheološkega vestnika* zajema obdobje med leti 2000 in 2003, sestavljali pa jo bodo štirje deli. Prvi predstavlja objave slovenskih avtorjev v tujem tisku, drugi zajema objave tujih avtorjev, ki so relevantne za slovensko ozemlje in gradivo, tretji pa predstavlja dela slovenskih avtorjev, objavljena v slovenskem tisku, pri čemer so izvzete osnovne arheološke publikacije (*Arheološki vestnik, Arheo, Varstvo spomenikov, Documenta Praehistorica, Annales*). Zadnji, četrti del, je nadaljevanje predstavitev novih slovenskih arheoloških monografij v obliki kratkih prikazov in recenzij za leto 2003 in prejšnja leta, če jih ni bilo mogoče objaviti v prejšnji številki *Arheološkega vestnika*.

In the latest two volumes of *Arheološki vestnik* (53, 2002 and 54, 2003) short reviews of Slovenian archaeological monographs (1995-2002) were published, and in the latest volume (54, 2003) a presentation was announced of important contributions by Slovenian archaeologists published in Slovenia and abroad.

In the present volume of *Arheološki vestnik*, *Bibliographia archaeologica Slovenica selecta* is introduced. Our intention is to present a continuous review of archaeological literature by Slovenian authors and a selection of foreign publications dealing with the Slovenian territory and material. In this volume, the period between 2000 and 2003 is presented, divided into four parts. The first part comprises publications by Slovenian authors abroad, the second part is composed of publications by foreign authors, relevant for Slovenian territory and material, while the third part includes works of Slovenian authors published in Slovenia, excepting the basic archaeological publications (*Arheološki vestnik*, *Arheo*, *Varstvo spomenikov*, *Documenta Praehistorica*, *Annales*). The last, fourth part includes short reviews of recently published archaeological monographs in Slovenia. Any books not included in previous volumes of *Arheološki vestnik* are added.

Five of the books are reviewed only in Slovene. The first one is a catalogue of the Glass and Amber from the Novo mesto exhibition, prepared by Dolenjski muzej (Museum of Lower Carniola in Novo mesto) and the National museum of Slovenia in Ljubljana in 2003, also available in German. It contains a short presentation of late Bronze Age, early and late Iron Age periods in Slovenia, focusing on glass and amber finds from the Dolenjska region (**Borut Križ, Peter Turk, *Steklo in jantar Novega mesta. Katalog arheološke razstave [Glass and amber of Novo mesto], Novo mesto, Ljubljana 2003***).

The next book deals mainly with the tipology and chronology of Roman glass finds from the territory of present day Slovenia. In addition to the discussion on glass production in Slovenia the reviewer, Verena Perko, presents the Kieselstein castle site in Kranj (Carnium) where traces of glass production were found (**Irena Lazar, *Rimsko steklo Slovenije (The Roman glass of Slovenia), Ljubljana 2003***).

The third book is a guide to archaeological sites discovered during excavations on Slovenian motorways. Preliminary results of the archaeological excavations are presented (**Bojan Djurić et al., *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih [The soil under your feet. Archaeology on Slovenian motorways. Guide to the sites], Ljubljana 2003***).

The following book deals with the problem of protection and management of the Slovenian cultural heritage, its presentation to the general public and the role and possibilities of development of Slovenian museums. (**Mitja Guštin, *Ni gore, hriba ne gorice, kjer cerkva se ne blešči. Prispevki k varovanju dediščine - razkoraki med teorijo in prakso, idejo in realizacijo [There is not a mountain nor a hill where a church does not appear. Contributions to the protection of the heritage - gaps between theory and practice, idea and realization], Ljubljana 2000***).

The fifth book is a presentation of the development of landscape archaeology and the history of landscape studies in Slovenia (**Predrag Novaković, *Osvajanje prostora: razvoj prostorske in krajinske arheologije [Conquering the space: the development of landscape archaeology], Ljubljana 2003***).

## 1. OBJAVE SLOVENSkih AVTORJEV V TUJEM TISKU 2000-2003 / PUBLICATIONS BY SLOVENIAN AUTHORS ABROAD 2000-2003

### Predkovinske dobe / Stone Age

Andrič, M., K. J. Willis, The phytogeographical regions of Slovenia. A consequence of natural environmental variation or prehistoric human activity? - *Journal of Ecology* 91, 2003, 807-821.

Budja, M., Neolithisation in the Caput Adriae region. - V / In: *From the Mesolithic to the Neolithic*, Archaeolingua 11 (Budapest 2001) 125-136.

Budja, M., Neolithization processes in Southeast Europe. - *Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja* 32, 2002, 23-60.

Budja, M., Symbolic systems in the context of transition to farming in Southeast Europe. Pottery and boundaries. - V / In: *Early symbolic systems for communication in Southeast Europe*, BAR International Series 1139 (Oxford 2003) 347-360.

Budja, M., Review of Slovenian prehistory. Neolithic and Eneolithic studies. - V / In: *Recent research in the prehistory of the Balkans*, Publications of the Archaeological institute of Northern Greece 3 (Thessaloniki 2003) 182-204.

Kavur, B., The things we did not find. - V / In: *The humanized mineral world. Towards social and symbolic evaluation of prehistoric technologies in South Eastern Europe*, Études et recherches Archéologiques de l'Université de Liege 103 (Liege 2003) 115-117.

Kralj, P., V. Pohar, G. Rabeder, Würm clastic sediment in the Potočka zijalka - the site of cave bear fossil remains. - V / In: *7th International Cave Bear Symposium* (Trieste 2001) 4.

Kralj, P., V. Pohar, G. Rabeder, Würm clastic sediments in the Potočka zijalka, northern Slovenia. - *Atti del Museo civico di storia naturale di Trieste* 49. Suppl., 2002 [2003] 51-57.

Kunej, D., I. Turk, New perspectives on the beginnings of music. Archaeological and musicological analysis of a middle Paleolithic bone "flute". - V / In: *The origins of music* (Cambridge, Massachusetts 2000) 235-268.

Ogrinc, N., M. Budja, Determination of nutrition habits of Neolithic habitans using stable isotope approach. - *Geochimica et Cosmochimica Acta* 67, 2003, A348.

Pohar, V., P. Kralj, G. Rabeder, M. Mišič, Cave sediments and fossil mammal remains in Križna jama, southern Slovenia. - *Cave-bear researches. Abhandlung zur Karst- und Höhlenkunde* 34, 2002, 49-51.

Šmit, Ž., G. W. Grime, S. Petru, Usewear studies on archaeological stone tools. - V / In: *Ion beam study of art and archaeological objects* (Luxembourg 2000) 67-71.

Toškan, B., The small mammals (Mammalia: Insectivora, Chiroptera, Rodentia) from cave Divje babe I (Slovenia) and the paleoenvironmental changes during the Late Pleistocene. - V / In: *7th international Cave Bear Symposium* (Trieste 2001) 10.

Turk, I., G. Bastiani, The Interpleniglacial record in the Palaeolithic site of Divje babe I (Slovenia). Some of the more important results of the 1980-1999 excavations. - V / In: *Studi sul Paleolitico, Mesolitico e Neolitico del bacino dell'Adriatico in ricordo di Antonio M. Radmilli*, Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli Venezia-Giulia. Quaderno 8 (Trieste 2000) 221-224.

Velušček, A., Ein Rad mit Achse aus dem Laibacher Moor. - V / In: *Schleife, Schlitten, Rad und Wagen. Zur Frage früher Transportmittel nördlich der Alpen*, Hemmenhofener Skripte 3 (Freiburg 2002) 38-42.

### Kovinske dobe / Metal Ages

Guštin, M., I Celti. Argomento per la definizione. - V / In: *I Celti in Carnia e nell'arco alpino centro-orientale* (Trieste 2001) 335-336.

Guštin, M., I Celti ante portas. - V / In: *Gli echi della terra. Cultura celtica in Friuli. Dati materiali e momenti dell'immaginario* (Pisa 2002) 27-40.

Guštin, M., I Celti dall'Adriatico / Carni tra fonti storiche e archeologiche. - V / In: *Gli echi della terra. Cultura celtica in Friuli. Dati materiali e momenti dell'immaginario* (Pisa 2002) 11-20.

- Guštin, M., Reperti di cultura la Tène. - V / In: *Gli echi della terra. Cultura celtica in Friuli. Dati materiali e momenti dell'immaginario* (Pisa 2002) 53-93.
- Guštin, M., Humke starijeg gvozdenog doba sa nalazišta Nova Tabla kod Murske Sobote (Slovenija). - V / In: *Sahranjivanje u bronzo i gvozdeno doba* (Čačak 2003) 61-68.
- Guštin, M., Prilog poznavanju ženske nošnje kod Tauriska. Uz djevojački pokop iz groba Lt 12 u Zvonimirovo kod Suhopolja. - *Opuscula archaeologica* 27, 2003, 321-330.
- Guštin, M., I. Šavel, Depotfund von Pod Kotom-jug. - *Fundberichte aus Österreich* 42, 2003, 579-580.
- Hänsel, B., B. Teržan, Ein bronzezeitliches Kuppelgrab ausserhalb der mykenischen Welt im Norden der Adria. - *Prähistorische Zeitschrift* 75, 2000, 161-183.
- Heath, D. J., N. Trampuž-Orel, Z. Milić, Wheel shaped pendants. Evidence of a late Bronze Age metal workshop in the Caput Adriae. - V / In: *Ancient metallurgy between Oriental Alps and Pannonian Plain*, Quaderni dell'Associazione Nazionale per Aquileia 8 (Trieste 2000) 53-70.
- Horvat, M., Iron furnaces from Sela pri Dobu near Ivančna gorica (Slovenia). - V / In: *Iron, blacksmiths and tools. Ancient European crafts*, Monographies Instrumentum 12 (Montagnac 2000) 93-96.
- Kavur, B., Meljski hrib and the late prehistoric regional settlement pattern / Meljski hrib und das jüngereisenzeitliche regionale Siedlungsbild. - V / In: *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78 (Bonn 2001) 355-364.
- Mihovilić, K., B. Teržan, B. Hänsel, D. Matošević, C. Becker, *Rovinj i okolica prije Rima / Rovigno e dintorni prima dei Romani / Rovinj und seine Umgebung vor den Römern*. - (Kiel 2002).
- Mlinar, M., Most na Soči ingot with the sign of a bare branch. - *Instrumentum* 17, 2003, 29-30.
- Paulin, A., S. Spaić, D. J. Heath, N. Trampuž Orel, Analysis of late bronze age speiss. - *Kinzoku Hakubutsukan kiyō* 32, 2000, 29-41.
- Paulin, A., N. Trampuž Orel, Metalurške raziskave pri arheometalurških projektih Narodnega muzeja Slovenije / Metallurgical examinations in the archeometallurgical projects of the National museum of Slovenia. - *Materiali in tehnologije* 37/5, 2003, 251-259.
- Paulin, A., S. Spaić, D. J. Heath, N. Trampuž Orel, Metallographic analysis of 3000-year-old Kanalski Vrh hoard pendant. - *Materials characterization* 51/4, 2003, 205-218.
- Plesničar-Gec, L., Neue Daten über Emona in der Übergangsperiode. - V / In: *Ancient metallurgy between Oriental Alps and Pannonian Plain*, Quaderni dell'Associazione Nazionale per Aquileia 8 (Trieste 2000) 121-127.
- Slapšak, B., B. Kirigin, Pharos and its chora. - V / In: *Problemi della chora coloniale dall'occidente al Mar Nero* (Taranto 2001) 567-591.
- Slapšak, B., Nova opažanja o parcelaciji chore Farosa. - V / In: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Biblioteka Knjiga mediterana 26 (Split 2002) 195-220.
- Šašel Kos, M., Pyrrhus and Illyrian Kingdom(s). - V / In: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Biblioteka Knjiga mediterana 26 (Split 2002) 101-120.
- Šašel Kos, M., From Agron to Genthius. Large scale piracy in the Adriatic. - V / In: *I Greci in Adriatico*, Hesperia 15/1 (Roma 2002) 137-155.
- Teržan, B., Richter und Kriegesgöttin in der Hallstattzeit. Versuch einer Interpretation. - *Prähistorische Zeitschrift* 76, 2001, 74-86.
- Teržan, B., Die spätbronze- und früheisenzeitliche Besiedlung im nordöstlichen Slowenien. Ein Überblick. - V / In: *Die Drau-, Mur- und Raabregion im 1. vorchristlichen Jahrtausend*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78 (Bonn 2001) 125-135.
- Teržan, B., Goldene Ohringe in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit - Zeichen des Sakralen? - *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, 2003, 68-82.
- Trampuž-Orel, N., A. Paulin, S. Spaić, B. Orel, Premonetary objects from the South-Eastern Alpine region - chemical and metallographic analysis. - V / In: *I bronzi antichi*, Monographies Instrumentum 21 (Montagnac 2002) 69-81.
- Trampuž Orel, N., B. Orel, Metal supply connections between the Caput Adriae and the Eastern Alpine ore deposits in the late Bronze Age evidenced in the chemical analyses of ingots from Kanalski vrh. - V / In: *Archaeometallurgy in Europe*, Associazione Italiana di Metallurgia 2 (Milano 2003) 405-413.
- Turk, P., Some aspects of new late Bronze Age and Early Iron Age Hoard-finds from Central Slovenia / Einige Aspekte von neuen spätbronze- und früheisenzeitlichen Hortfunden aus Zentralslowenien. - V / In: *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78 (Bonn 2001) 155-164.
- Turk, P., B. Križ, Reiche Nekropolen der Hallstatt-Zeit. - *Archäologie in Deutschland* 19/1, 2003, 60-65.
- Turk, P., Late Bronze Age lowland settlements in central Slovenia. Hamlets, villages or proto-urban centres? - V / In: *Diachronic settlement studies in the Metal ages*, Jutland Archaeological Society publications 45 (Højbjerg 2003) 109-119.
- Turk, P., Bronzezeitliche Hortfunde in Slowenien - eine Notiz zum Stand der Forschung. - *Fundberichte aus Österreich* 42, 2003, 578.

#### Rimska doba / Roman Period

- Bartosiewicz, L., J. Dirjec, Camels in antiquity. Roman period finds from Slovenia. - *Antiquity* 75/288, 2001, 279-285.
- Božič, D., Eine spätrömische Pinzette oder Waageschere? - *Instrumentum* 12, 2000, 30.
- Božič, D., Fragment einer frühromischen Bronzelaterne im Barbaricum. - *Instrumentum* 12, 2000, 15.
- Božič, D., Doppelskappel oder Zirkel? - *Instrumentum* 13, 2001, 18.
- Božič, D., Un nouveau type d'applique de joug d'époque romaine? - *Instrumentum* 13, 2001, 20.
- Božič, D., Décors de harnais romain à bordure ajourée. - *Instrumentum* 13, 2001, 25-26.
- Božič, D., Über den Verwendungszweck eines römischen Messerchen. - *Instrumentum* 13, 2001, 28-30.
- Božič, D., A rare variant of Roman wax-spatulae. - *Instrumentum* 13, 2001, 32-33.
- Božič, D., Sur la fonction d'une plaque en bronze de Ljubljana (SI). - *Instrumentum* 14, 2001, 19.
- Božič, D., Su un bastoncino appiattito in osso da Aquileia (I). - *Instrumentum* 14, 2001, 23-24.
- Božič, D., Note sur les plumes à écrire romaines. - *Instrumentum* 14, 2001, 27-28.
- Božič, D., Zum Schreibgerät aus dem Grab einer Ärztin aus Vindonissa (CH). - *Instrumentum* 14, 2001, 30-32.
- Božič, D., Les couvercles en bronze de type Biebrich. - *Instrumentum* 14, 2001, 33-34.
- Božič, D., A Roman grave with writing implements from Ljubljana (SI). - *Instrumentum* 16, 2002, 33-36.
- Božič, D., Il vasellame bronzo romano. Grandi bacili e piccoli mestoli-colini. - V / In: *I bronzi antichi*, Monographies Instrumentum 21 (Montagnac 2002) 419-428.
- Deschler-Erb, E., D. Božič, A late republican bone pendant from the Münsterhügel in Basel (CH). - *Instrumentum* 15, 2002, 39-41.
- Gaspari, A., R. Krempuš, Bronze "donor" from the votive site in the river Ljubljana. - V / In: *I bronzi antichi*, Monographies Instrumentum 21 (Montagnac 2002) 446-449.
- Guštin, M., Il campo militare romano a Čatež presso Brežice (Slovenia). - *Quaderni friulani di archeologia* 12, 2002, 69-75.

- Horvat, J., Z. Milič, M. Tomanič-Jevremov, Ein Hortfund silberner Fingerringe des 3. Jahrhunderts aus Poetovio. - V / In: *Carinthia Romana und die römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*, Aus Forschung und Kunst 34 (Klagenfurt 2001) 317-328.
- Horvat, J., Archäologische Zeugnisse im slowenischen Alpengebiet. - V / In: *La culture matérielle - sources et problèmes*, Histoire des Alpes 7 (Zürich 2002) 117-133.
- Istenič, J., G. Schneider, Aegean cooking ware in the Eastern Adriatic. - *Rei cretariae Romanae Fautorum acta* 36, 2000, 341-348.
- Istenič, J., A late-republican gladius from the River Ljubljana (Slovenia). - *Journal of Roman military equipment studies* 11, 2000, 1-9.
- Istenič, J., L. Plesničar-Gec, A pottery kiln at Emona. - *Rei cretariae Romanae Fautorum acta* 37, 2001, 141-146.
- Istenič, J., An early mould blown pyxis from Poetovio (Slovenia). - *Instrumentum* 13, 2001, 23-24.
- Istenič, J., A 3<sup>rd</sup> century face-mask from Slovenia. - *Instrumentum* 13, 2001, 27-28.
- Istenič, J., The western cemetery of Poetovio. Burial evidence and cultural identity. - *Histria antiqua* 8, 2002, 165-173.
- Istenič, J., Bronze statuette of Apollo from the river Ljubljana. - V / In: *I bronzi antichi*, Monographies Instrumentum 21 (Montagnac 2002) 450-455.
- Istenič, J., A uniface medallion with a portrait of Augustus from the river Ljubljana (Slovenia). - *Germania* 81/1, 2003, 263-276.
- Istenič, J., Fragment okova korice mača iz doba cara Augusta iz Siska. - *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak* 3-4, 2002-2003, 1-10.
- Istenič, J., M. Daszkiewicz, G. Schneider, Local production of pottery and clay lamps at Emona (Italia, regio X). - *Rei cretariae Romanae Fautorum acta* 38, 2003, 83-91.
- Jeršek, M., J. Horvat, Okrasni kamni v zakladu iz Ptuja (3. stoletje) / Ornamental Stones in Hoard from Ptuj (3rd Century). - *RMZ-mater. Geoenviron.*, 48/3, 2001, 459-472.
- Kos, P., M. Šašel Kos, Map 20 Pannonia - Dalmatia. - V / In: *Barrington atlas of the Greek and Roman world* (Princeton, Oxford 2000) 286-309.
- Lazar, I., Ribbed glass bowls from the territory of modern Slovenia. - V / In: *Annales du 14<sup>e</sup> congrès de l'Association internationale pour l'histoire du verre, Italie, Venezia-Milano 1998* (Lochem 2000) 63-67.
- Lazar, I., Celeia - La città più meridionale nella provincia del Norico. - V / In: *Da Aquileia al Danubio*, Archeologia di frontiera 4 (Trieste 2001) 69-91.
- Lazar, I., Das archäologische Bild der Stadt Celeia. - V / In: *Worauf wir stehen. Archäologie in Oberösterreich*, Kataloge des Oberösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge 195 (Weitra 2003) 177-184.
- Plesničar-Gec, L., The figural vessel from Emona. - V / In: *From the parts to the whole. Acta of the 13<sup>th</sup> International Bronze Congress*, Journal of Roman studies. Suppl. 39 (Portsmouth, Rhode Island 2002) 249.
- Sagadin, M., Two bone styli from an Augustean complex in Kranj (SI). - *Instrumentum* 15, 2002, 34-35.
- Sivec, I., Copper alloy objects from Emona. Foreign influences and local production. - V / In: *Ancient metallurgy between Oriental Alps and Pannonian Plain*, Quaderni dell'Associazione Nazionale per Aquileia 8 (Trieste 2000) 129-140.
- Sivec, I., Roman copper-based artifacts from Emona. - V / In: *From the parts to the whole. Acta of the 13<sup>th</sup> International Bronze Congress*, Journal of Roman studies. Suppl. 39 (Portsmouth, Rhode Island 2002) 000-000.
- Stančič, Z., T. Veljanovski, Understanding Roman settlement patterns through multivariate statistics and predictive modelling. - *Beyond the map. NATO advanced science institutes series. Series A. Life sciences* 321, 2000, 147-156.
- Šašel Kos, M., Caesar, Illyricum, and the hinterland of Aquileia. - V / In: *L'ultimo Cesare. Scritti, riforme, progetti, congiure*, Monografie / Centro ricerche e documentazione sull'antichità classica 20 (Roma 2000) 277-304.
- Tomanič-Jevremov, M., Z. Šubic, I. Tušek, Poetovio. - V / In: *Da Aquileia al Danubio*, Archeologia di frontiera 4 (Trieste 2001) 92-102.
- Vidrih-Perko, V., M. Pavletič, Report on ceramics from Bruni. - *Rei cretariae Romanae Fautorum acta* 36, 2000, 263-269.
- Vidrih-Perko, V., Amber from ancient sites on the territory of Slovenia. - *Acta Academiae Artium Vilnensis* 22, 2001, 187-194.
- Županek, B., Continuity and Change. Burial Practice in Roman Emona. - *Histria antiqua* 8, 2002, 157-164.

#### Pozna antika in zgodnji srednji vek / Late Antiquity and Early Middle Ages

- Bitenc, P., Iron combs for wool or flax processing. - *Instrumentum* 15, 2002, 27-30.
- Bratož, R., Ciglencečki, S., L'odierna Slovenia. - V / In: *Aquileia romana e christiana fra II e V secolo*, Antichità altoadriatiche 47 (Trieste 2000) 489-533.
- Bratož, R., La chiesa aquileiese e i barbari (V-VII sec.). - V / In: *Aquileia e il suo patriarcato*, Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 29 (Udine 2000) 101-149.
- Bratož, R., Il patriarcato di Grado e il monotelismo. - *Studi Goriziani* 87-88, 1998 [2000], 7-37.
- Bratož, R., I primi vescovi. - V / In: *Patriarchi. Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale* (Milano 2000) 69-70.
- Bratož, R., The early Christian church in Macedonia and its relation to Rome / Ranohristijanska crkva vo Makedonija i nejinite odnosi so Rim. - *Makedonsko nasledstvo* 5/13, 2000, 3-82.
- Bratož, R., L' Isonzo tra l'Antichità e il Medioevo. - V / In: *I Goriziani nel Medioevo. Conti e cittadini*, La clessidra di Clio 22 (Gorizia 2001) 15-42.
- Bratož, R., Der Bischof Victorinus und die Kirchengemeinde von Poetovio. 2. Hälfte des 3. Jahrhunderts. - *Zalai múzeum* 11, 2002, 7-20.
- Bratož, R., Die Einstellung der Kirche zu den Regna und Gentis im 7. Jahrhundert. - V / In: *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*, Denkschriften, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 301/3 (Wien 2002) 43-61.
- Bratož, R., Die Beziehungen zwischen den ethnischen und konfessionellen Gruppen (Katholiken, Arianer, Heiden) im Ostalpen- und Mitteldonauraum im Lichte der schriftlichen Quellen. - V / In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19 (Brno 2002) 73-98.
- Bratož, R., Venanzio Fortunato e lo scisma dei Tre Capitoli. - V / In: *Venanzio Fortunato e il suo tempo. Convegno internazionale di studio* (Treviso 2003) 363-401.
- Ciglencečki, S., Romani e langobardi in Slovenia nel VI secolo. - V / In: *Paolo Diacono e il Friuli altomedievale (secc. VI-X)* (Spoleto 2001) 179-200.
- Ciglencečki, S., Frühchristliche Kirchen in Slowenien und die Elemente ihrer Innenausstattung. - *Hortus artium medievale* 9, 2003, 11-20.
- Ciglencečki, S., Frühchristliche Kirchenanlagen in Slowenien. - V / In: *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit*, Abhandlungen / Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, N. F. 123 (München 2003) 581-595.
- Gaspari, A., M. Guštin, I. Lazar, B. Žbona Trkman, Late Roman tool finds from Celje, Gradišče at Zbelovska gora and Sv. Pavel above Vrtovin (Slovenia). - V / In: *Iron, blacksmiths and tools. Ancient European crafts*, Monographies Instrumentum 12 (Montagnac 2000) 187-203.

Giumlia-Mair, A. R., E. Lucchini, M. Župančič, *Archaeological hypothesis and scientific check. A case study. 3 late antique belt elements, one workshop? International Conference. Archaeometallurgy in Europe.* - (Capodistria 2003).

Hänsel, B., K. Mihovilič, B. Teržan, B. Tessmann, Ein frühmittelalterliches Massengrab vor der Befestigungsmauer von Monkodonja in Istrien. - *Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja* 32, 2002, 467-491.

Lotter, F., R. Bratož, H. Castritius, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375-600).* - Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 39 (Berlin, New York 2003).

Pflaum, V., Spätromische Kerbschnittverzierte Gürtelbeschläge im Gebiet des heutigen Slowenien. - V / In: *Bronzi di età romana in Cisalpina, Antichità altoadriatiche* 51 (Trieste 2002) 259-287.

Pleterski, A., Dejaki novi metodološki vidikritja pri analizi kladoviša Al'tendering. - V / In: *Novi tehnologiji v arheologiji* (Kyiv 2002) 10-22.

Pleterski, A., Sclavinia und Germania - Brezelfibeln und Töpfe. - V / In: *Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Walter Sage, Bamberger Schriften zur Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 1 (Bonn 2003) 363-372.

Pleterski, A., Spuren slawischer Fürstentümer im Ostalpenraum. Archäologische und mythologische Anhaltspunkte. - V / In: *Karantainen. Mutter von Kärnten und Steiermark, Studia Carinthiaca* 22 (Klagenfurt, Ljubljana, Wien 2003) 25-36.

Sivec, I., Militaria in Slowenien in der spätromischen Zeit. - V / In: *Miles Romanus dal Po al Danubio nel Tardoantico. Atti del Convegno internazionale Pordenone - Concordia Saggittaria, 17-19 marzo 2000* (Pordenone 2002) 243-249.

Vidrih-Perko, V., M. Župančič, Late Roman amphorae from SW Slovenia and peninsula of Istria (North-eastern Adriatic). - V / In: *1<sup>st</sup> International Conference on late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean* (Barcelona 2002) 63.

Vidrih-Perko, V., M. Župančič, Neki aspekti kasnoantičkog i ranosrednjevekovnog naseljevanja sjeverne Istre i Krasa prikazanog kroz uvoz keramike / Some observations on the late Roman and early medieval settlement in North Istria and in the Kras interpreted by pottery imports. - *Materijali* 14, 2002, 64-65, 133-134.

Župančič, M., Kann die Verschiebung der römischen Truppen vom Rheinland nach Norditalien in den Jahren 401/402 archäologisch bezeugt werden? (Bruchstück einer Gürtelgarnitur aus Predloka, Slowenien). - V / In: *Miles Romanus dal Po al Danubio nel Tardoantico. Atti del Convegno internazionale Pordenone - Concordia Saggittaria, 17-19 marzo 2000* (Pordenone 2002) 231-242.

### Srednji in novi vek / Middle and New Ages

Cunja, R., Archaische Majolika vom Cillier Fürstenhof. - V / In: *Die Grafen von Cilli. Ausstellungskatalog Regionalmuseum Celje* (Celje 2001) 111-114.

Guštin, M., Mittelalterliche Städte auf römischen Ruinen in Slowenien. - V / In: *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlichen Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage.* - Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17, 2001, 241-249.

Župančič, M., Ponovno odkrita jama (Grotta delle mone) pri Hrpeljah ter (še) ne odkrit srednjeveški novčni zaklad. - *Tabula* 5, 2002, 15-24.

### Epigrafika in numizmatika / Epigraphy and Numismatics

Bekić, L., M. Lovenjak, Novi natpis vojnog obilježja iz okolišice Zagreba. - *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 35, 2002, 197-204.

Kos, P., A find of Celtic coins from the area of Balina Glavica (Sinotion) in Dalmatia. - *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 35, 2002, 147-158.

Kos, P., D. G. Wigg, Münzwesen, keltisches. - V / In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 20 (Berlin, New York 2002) 365-372.

Miškec, A., *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien. Abt. XVIII. Istrien.* - (Mainz 2002).

Miškec, A., The countermark SPR on sestertii of Nero. - *Numismatica e antichità classiche* 32, 2003, 275-280.

Šašel Kos, M., Sacred places and epichoric gods in the southeastern Alpine area - some aspects. - V / In: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine, Études* 4 (Bordeaux 2000) 27-51.

Šašel Kos, M., The Roman inscriptions of Celeia commemorating emperors. - *Varia epigraphica. Epigrafia e antichità* 17, 2001, 383-402.

Šašel Kos, M., Between Celeia and Virunum - the Roman inscriptions from southern Carinthia. - V / In: *Carinthia Romana und die römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*, Aus Forschung und Kunst 34 (Klagenfurt 2001) 193-205.

Šašel Kos, M., Divinità celtiche nelle regioni alpine orientali. - V / In: *I Celti nell'Alto Adriatico, Antichità Altoadriatiche* 48 (Trieste 2001) 309-315.

Šašel Kos, M., Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Riesame del problema alla luce di un nuovo documento epigrafico. - *Aquileia nostra* 73, 2002, 246-259.

Šašel Kos, M., The Noarus River in Strabo's Geography. - *Tyche* 17, 2002, 145-153.

Šašel Kos, M., Secular authority as reflected in funerary monuments - some Norican and Pannonian examples. - *Histria antiqua* 8, 2002, 131-138.

Šašel Kos, M., The festival of Carna at Emona. - *Tyche* 17, 2002, 129-144.

### Antropologija / Anthropology

Leben-Seljak, P., A Hun skeleton with intentionally deformed skull from Ptuj, Slovenia. - *Collegium antropologicum* 26/58. *Suppl.* (aug. 2002) 2002, 119-120.

### Arheološka teorija in ostalo / Archaeological theory and varia

Gaspari, A., Archaeology of the Ljubljana river (Slovenia). Early underwater investigations and some current issues. - *International journal of nautical archaeology* 32/1, 2003, 42-52.

Grosman, D., Two examples of using combined prospecting techniques. - V / In: *Non-destructive techniques applied to landscape archaeology, The archaeology of Mediterranean landscapes* 4 (Oxford 2000) 245-255.

Grosman, D., M. Erič, T. Gvozdanovič, D. Pollak, *A digital chasm - the role of real time data control in archaeological excavation. "Enter the Past". The E-way into the four dimension of cultural heritage congress.* - (Vienna 2003).

Guštin, M., Archeologia urbana in Slovenia. - V / In: *Dalla carta di rischio archeologico di Cesena alla tutela preventiva urbana in Europa* (Firenze 2001) 53-57.

Kerman, B., Árpád-kori régészeti emlékek a Muravidéken. - *Muratáj (Lendava)* 12/1, 2000, 41-49.

Mušič, B., Slapšak, B., Vidrih-Perko, V., On-site distributions and geophysics. The site of Rodik-Ajdovščina. - V / In: *Extracting meaning from ploughsoil assemblages, The archaeology of Mediterranean landscapes* 5 (Oxford 2000) 132-146.

Mušič, B., Results of geophysical prospecting on prehistoric and late Roman sites associated with iron metallurgy. Case

studies. Cvinger near Meniška vas and Ajdovščina above Rodik (Slovenia). - V / In: *Iron, blacksmiths and tools. Ancient European crafts*, Monographies Instrumentum 12 (Montagnac 2000) 109-120.

Novaković, P., Archaeology in five states - A peculiarity or just another story at the crossroads of "Mitteleuropa" and the Balkans. A case study of Slovene Archaeology. - *Tübinger Archäologische Taschenbücher* 3, 2002, 323-352.

Šmit, Ž., Budnar, M., Pelicon, P., Zorko, B., Knific, T., Istenič, J., Trampuž Orel, N., Demortier, G., Analyses of gold artifacts from Slovenia. - *Ion beam analysis accelerators in applied research and technology. Nuclear instrum. methods phys. res., B, Beam interact. mater. atoms* 161-163, 2000, 753-757.

## 2. IZBOR OBJAV TUJIH AVTORJEV O SLOVENSKEM OZEMLJU IN GRADIVU 2000-2003 / SELECTED PUBLICATIONS BY FOREIGN AUTHORS ABOUT THE SLOVENIAN TERRITORY AND MATERIAL 2000-2003

### Kovinske dobe / Metal Ages

Dugulin, A., *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste*. - (Trieste 2002).

Merlatti, R., Il complesso protostorico della Grotta delle Ossa a San Canziano del Carso. - *Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 49 (101)2001, 7-85.

### Rimska doba / Roman Period

Fischer, T., *Noricum*. - (Mainz am Rhein 2002).

Gassner, V., Jilek, S., Ladstätter, S., *Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich. Österreichische Geschichte. 15 v. Chr. - 387 n. Chr.* - (Wien 2002).

Giumlia-Mair, A., Technical studies on the Roman copper-based finds from Emona. - *Berliner Beiträge zur Archäometrie* 18, 2001, 5-42.

Giumlia-Mair, A., Pietre ornamentali e leghe d'oro. Studi tecnici ed analisi su un gioiello da Emona. - V / In: *Carinthia Romana und die römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*, Aus Forschung und Kunst 34 (Klagenfurt 2001) 329-340.

Mráv, Z., Kaiserliche Bautätigkeit zur Zeit Hadrians in den Städten Pannoniens. - *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 43, 2003, 125-137.

Mráv, Z., Die Gründung Emonas und der Bau seiner Stadtmauer (Zur Ergänzung der Inschrift AIJ 170B = ILJug 304). - *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 41, 2001, 81-98.

### Pozna antika in zgodnji srednji vek / Late Antiquity and Early Middle Ages

Gleirscher, P., *Karantaniën. Das slawische Kärnten*. - (Klagenfurt 2000).

Scherrer, P., Anmerkungen zur Siedlungssoziologie in spätkarantanienschen Höhensiedlungen des Südostalpenraumes. - V / In: *Carinthia Romana und die römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*, Aus Forschung und Kunst 34 (Klagenfurt 2001) 219-237.

### Arheološka teorija in ostalo / Archaeological theory and varia

Bressan, F., *Gorizia e la valle dell'Isonzo. Dalla preistoria al medioevo*. - Monografie goriziane 1 (Trieste 2001).

Slapšak, B. (ed.), *On the good use of geographic information systems in archaeological landscape studies. Proceedings of the COST G2 WG2 Round Table*. - (Luxembourg 2001).

## 3. IZBOR OBJAV V SLOVENSKIH NEARHEOLOŠKIH PUBLIKACIJAH 2000-2003/ SELECTED PUBLICATIONS IN SLOVENIAN NON-ARCHAEOLOGICAL LITERATURE 2000-2003

### Predkovinske dobe / Stone Age

Kralj, P., V. Pohar, Klastični sediment v Potočki zijalki / Clastic deposits in the Potočka zijalka Cave, *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za naravoslovne vede* 42/1, 2001, 25-36.

Mikuž, V., V. Pohar, Čeljustnica dinoterija (Mammalia, Proboscidea) iz Drtije pri Moravčah / Deinother jaw (Mammalia, Proboscidea) from Drtija near Moravče (Central Slovenia), *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za naravoslovne vede*, 42/1, 2001, 79-101.

Paunović, M., M. Culiberg, I. Turk, Analysis of the content of hearths from the Mousterian site Divje Babe I (Slovenia). Scales and dermal plates of lower vertebrates, charcoal and fossilized wood / Analiza vsebine ognjišč musterjenskega najdišča Divje Babe I (Slovenija). Luske in kožne ploščice nižjih vretenčarjev, oglje in fosiliziran les, *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za naravoslovne vede* 43, 2002, 203-218.

Petru, S., Usewear on stone tool. - *Geološki zbornik* 15, 2000, 127-130.

Pohar, V., M. Brodar, Potočka zijalka - Hochalpine Aurignacstation / Potočka zijalka - visokogorsko aurignaciensko najdišče. - *Geološki zbornik* 15, 2000, 85-98.

Pohar, V., M. Culiberg, R. Pavlovec, Globoki vrtini na Ljubljanskem barju v luči polodne analize / Two deep boreholes on Ljubljansko barje in the light of pollen analysis, *Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za naravoslovne vede* 43/2, 2002, 191-202.

Pohar, V., R. Pavlovec, Ugotovitve ob okrogli mizi "Kaj še lahko raziskujemo pri paleolitiku in ledenodobnih živalih v Sloveniji". - *Glasnik Slovenske matice* 25-26/1-2, 2002, 55-56.

Pohar, V., P. Kralj, Preservation of Pleistocene natural and cultural heritage in Potočka zijalka, Križna jama and Črni Kal cave sites, Slovenia / Die Erhaltung der Pleistozän Natur- und Kulturerbschaft in Potočka zijalka, Križna jama und Črni Kal, Slowenien. - V / In: *Zbornik predavanj* (Idrija 2003) 239-242.

Turk, I., Divje babe I. - *Geološki zbornik* 15, 2000, 131-133.

Turk, I., D. Skaberne, B. A. B. Blackwell, J. Dirjec, Ocena vlage v mlajšepleistocenskem kraškem okolju. Paleoklima in paleomikrookolje v jami Divje babe I, Slovenija / Assessing humidity in an upper Pleistocene karst environment. Palaeoclimates and palaeomicroenvironments at the cave Divje babe I, Slovenia. - *Acta carsologica* 31, 2002, 139-175.

Turk, I., Humans and carnivores in Slovenia during the upper Pleistocene. Interactions between Neanderthals and the cave bear. - V / In: *Living with bears. A large European carnivore in a shrinking world* (Ljubljana 2003) 43-57.

### Kovinske dobe / Metal Ages

Čufar, K., A. Velušček, Dendrokronološke raziskave na Založnici - najmlajši znani bakrenodobni koliščarski naselbini na Ljubljanskem barju (Dendrochronological investigation in Založnica - the latest known Eneolithic pile dwelling at Ljubljansko Barje). - *Zbornik gozdarstva in lesarstva* 71, 2003, 137-158.

Pahič, S., Bronaste sulične osti v zakopnih najdbah na Slovenskem. - *Vojnozgodovinski zbornik* 7, 2001, 8-15.

Pahič, S., O "negovskih" čladah iz Ženjaka. - *Vojnozgodovinski zbornik* 8, 2002, 8-15.

Pavlin, P., Gobavica nad Mengšem. - V / In: *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem in drugi depoji starejše železne dobe* (Mengeš 2003) 16-17.

Turk, P., Depoja z Gobavice nad Mengšem in depoji starejše železne dobe. - V / In: *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem in drugi depoji starejše železne dobe* (Mengeš 2003) 17-21.

### Rimska doba / Roman Period

Bratož, R., Socialni vidiki širjenja krščanstva (1.-3. stoletje). - *Zgodovina v šoli* 9/3-4, 2000, 16-25.

Bratož, R., Soča in prehodi čez reko v antiki (L'Isanzo tra antichità e il medioevo). - *Goriški letnik* 27, 2000, 2001, 27-50.

Djurić, B., Profil imperatorja - Napoleon iz Rovt (The profile of an emperor - The Napoleon mosaic from Rovte). - *Argo* 46/1, 2003, 24-35.

Horvat, J., Arheološki sledovi v slovenskem visokogorju (Archäologische Zeugnisse in slowenischen Alpengebiet). - *Kamniški zbornik* 16, 2002, 193-200.

Mikl Curk, I., Za razmejevanje obdobj - poslednja "rimska" keramika? - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 39(74)/1-2, 2003, 13-26.

Pahič, S., Nekaj o rimskih vojaških uniformah. - *Vojnozgodovinski zbornik* 9, 2002, 7-12.

Sagadin, M., Zgodnjeantični Kranj. - V / In: *Avguštinov zbornik, Gorenjski kraji in ljudje* 24 (Kranj 2003) 82-90.

### Pozna antika in zgodnji srednji vek / Late Antiquity and Early Middle Ages

Bratož, R., Meništvu v rimskih provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana (Das Mönchtum in den römischen Provinzen des Mitteldonau und Balkanraumes). - V / In: *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca = Festschrift Emilijan Cevc* (Ljubljana 2000) 103-126

Bratož, R., Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja. - *Acta Histriae* 9/1, 2001, 37-64.

Bratož, R., Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij. - *Zgodovinski časopis* 55/1, 2001, 149-167.

Bratož, R., Prelomni trenutki iz časov antike in preseljevanja narodov (Umbruchsperioden in der Antike und zur Völkerwanderungszeit). - V / In: *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. zbornik referatov* (Ljubljana 2001) 19-42.

Bratož, R., Dioklecijanovo preganjanje kristjanov v provincah srednjega Podonavja in zahodnega Balkana. - V / In: *Mednarodni znanstveni simpozij ob 1700-letnici smrti sv. Viktorina Ptujkega. Zbornik razprav* (Ptuj 2003) 29-98.

Ciglenečki, S., Poznoantično Posočje in problemi langobardske obrambe Italije (L'Isontino nell'età tardoantica e il sistema difensivo longobardo dell'Italia). - *Goriški letnik* 27, 2000, 51-66.

Godec, B., V. Grdun, M. Župančič, V. Gontarev, J. Lamut, Arheometalurška raziskava jeklenih ral / An archaeological investigation of steel ploughs. - *Materiali in tehnologije* 34/5, 2000, 283-287.

Knific, T., I. Langus, Z. Milić, Križ iz Zidanega gabra nad Mihovim. - *Argo* 46/2, 2003, 14-19.

Karo, Š., T. Knific, Z. Milić, Pokositreni železni predmeti z Gradišča nad Bašljem. - *Argo* 44/2, 2001, 42-47.

Macháček, J., A. Pleterski, Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). - *Studia mythologica Slavica* 3, 2000, 9-22.

Mikl-Curk, I., Ptuj svetega Viktorina. Kako ga kaže urbanistično tkivo in tvarna kultura. - *Kronika* 48/3, 2000, 1-10.

Pleterski, A., Gab es bei den Südslawen Widerstand gegen die Christianisierung? - *Studia mythologica Slavica* 4, 2001, 35-46.

Pleterski, A., Why the application of Gaussian curve and seriation programs can be detrimental. - V / In: *Computing archaeology for understanding the past CAA2000. Computer applications and quantitative methods in archaeology*, BAR International Series 931 (Oxford 2001) 61-62.

Pleterski, A., Pravno-kultne strukture v prostoru Altenerdinga na Bavarskem (Juridical-cult structures in the region of Altenerding in Bavaria). - *Studia mythologica Slavica* 5, 2002, 19-41.

Pleterski, A., J. J. Mareš, Astronomische Grundlagen einiger frühmittelalterlichen Kultstellen in Praha. - *Studia mythologica Slavica* 6, 2003, 9-35.

Sagadin, M., Poznoantična steklarska delavnica v Kranju. - V / In: *Kranjski zbornik* (Kranj 2000) 13-22.

### Srednji in novi vek / Middle and New Ages

Božič, D., Herman II. Celjski, Jernej Pečnik in pleterska kartuzija (Herman II. von Cilli, Jernej Pečnik und die Kartause von Pleterteje). - V / In: *"Hodil po zemlji sem naši" - Marijanu Zadnikarju ob osemdesetletnici / Festschrift Marijan Zadnikar* (Ljubljana 2001) 207-218.

Cunja, R., Keramika. - V / In: *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (Koper 2000) 282-295.

Kerman, B., Poznosrednjeveške sekire iz Prekmurja (Late medieval axes of Prekmurje). - *Zbornik soboškega muzeja* 7, 2003, 7-16.

Mason, P., Arheološki pristopi k preučevanju srednjeveške keramike. - *Argo* 43/1, 2000, 31-39.

Nabergoj, T., Habent sua fata gladii, habent sua fata armii! (Prispevek k izrazju za orožje in bojno opremo v srednjeveških pisnih virih za slovenski prostor). - *Kronika* 49/1-2, 2001, 1-22.

Nabergoj, T., Srednjeveški meč iz Ljubljance s kabalističnim napisom Agla. - *Argo* 45/1-2, 2002, 44-50.

Nabergoj, T., P. Vidmar, Z. Milić, Dises Geriht Swert hat Lasen Mahen ... O insignijah ptujkega mestnega sodnika (Dises Geriht Swert hat Lasen Mahen ... Von den Insignien des Stadtrichters von Ptuj). - *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj* 1, 2003, 70-125.

Predovnik, K. K., Arheološke raziskave najdišč mlajših obdobj v Kostanjevici in okolici. - V / In: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252-200. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (Kostanjevica na Krki 2003) 41-53.

Stare, V., Pokopališče v cerkvi sv. Miklavža na Otoku pri Dobravi (Gutenwert). - *Argo* 43/1, 2000, 32-51.

Stare, V., Kovinski predmeti z jugovzhodnega dela naselja na Otoku pri Dobravi (Gutenwert). - *Argo* 45/1,2, 2002, 18-43.

Stare, V., Lončene posode z Otoka pri Dobravi. - *Argo* 46/2, 2003, 20-29.

Šemrov, A., Kovnica Kostanjevica (Landstrass - Landestrost) v obdobju visokega srednjega veka. - V / In: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252-200. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (Kostanjevica na Krki 2003) 181-191.

Štih, P., Dve novi notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane. - *Zgodovinski časopis* 56/1-2, 2002, 7-42.

### Epigrafika in numizmatika / Epigraphy and Numismatics

Šašel Kos, M., Svet bogov vzhodnih Alp in Jadrana v stiku z rimsko civilizacijo. - *Keria* 2/2, 2000, 155-159.

Šašel Kos, M., Rimski napisi iz Šmarate (The Roman inscriptions from Šmarata / Römische Inschriften von Šmarata). - *Kronika* 48/1-2, 2000, 95-101.

Šašel Kos, M., Svet bogov vzhodnih Alp in Jadrana v stiku z rimsko civilizacijo II. - *Keria* 3/2, 2001, 43-55.

Šašel Kos, M., Belin. - *Studia mythologica Slavica* 4, 2001, 9-16.

Šašel Kos, M., Svet bogov vzhodnih Alp in Jadrana v stiku z rimsko civilizacijo III. Svet lokalnih božanstev iz Celeje in mestne okolice. - *Keria* 4/2, 2002, 41-57.

Semrov, A., Wagn gwogen Gwicht, *Numizmatični vestnik letn.* 27/29, 2001, 760-762.

#### Arheološka teorija in ostalo / Archaeological theory and varia

Cunja, R., Poselitvena dinamika in spremembe funkcije nekaterih mestnih prostorov. Primera nekdanjega kapucinskega vrta in samostanske cerkve sv. Klare v Kopru. - *Acta Histriae*, 9/2, 2001, 295-310.

Greif, T., Arheo-tekti zgodovine. - *Časopis za kritiko znanosti* 28 (200/201), 2000, 11-18.

Kavur, B., Na napačni strani. - *Časopis za kritiko znanosti* 28 (200/201), 2000, 19-29.

Koprivnik, V., Arheološka zbirka. - V / In: *Stoletno sporočilo* (Maribor 2003) 48-96.

Mlekuž, D., Modeliranje preteklih zvočnih krajin. - V / In: *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2001-2002* (Ljubljana 2002) 55-63.

Novaković, P., O nacionalizmu v arheološki teoriji in praksi. - *Časopis za kritiko znanosti* 28 (200/201), 2000, 79-109.

Pahič, S., V. Koprivnik, *Sledovi davne preteklosti. Brinjeva gora z okolico*. - Muzejski listi 28 (Maribor 2002).

Podpečan, B., Arheološka topografije braslovške fare. - *Kronika* 50/1, 2002, 117-138.

Predovnik, K., Cur archaeologia mediaevalis? - *Časopis za kritiko znanosti* 28 (200/201), 2000, 31-51.

Sagadin, M., Arheološka podoba Dežele. - V / In: *Preteklost v zavejtu Stola*, Zbornik občine Žirovnica (Žirovnica 2000) 145-156.

Sagadin, M., Od kamnitega orodja do zgodnjega srednjega veka. - V / In: *Občina Komenda. Življenje od kamene dobe do danes* (Komenda 2002) 39-54.

Žvanut, K., Likovna produkcija zgodnjega srednjega veka. Med arheologijo in umetnostno zgodovino. - *Časopis za kritiko znanosti* 28 (200/201) 2000, 53-77.

#### 4. NOVE SLOVENSKE ARHEOLOŠKE MONOGRAFIJE / RECENTLY PUBLISHED SLOVENIAN ARCHAEOLOGICAL MONOGRAPHS

Dular, J., *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. - Opera Instituti archaeologici Sloveniae 6 (Ljubljana 2003).

Guštin, M., *Ni gore, hriba ne gorice, kjer cerkva se ne blešči. Prispevki k varovanju dediščine - razkoraki med teorijo in prakso, idejo in realizacijo*. - (Ljubljana 2003).

Križ, B., P. Turk, *Steklo in jantar Novega mesta. Katalog arheološke razstave*. - (Novo mesto 2003).

Lazar, I., *Rimsko steklo Slovenije / The Roman glass of Slovenia*. - Opera Instituti archaeologici Sloveniae 7 (Ljubljana 2003).

Novaković, P., *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije*. - (Ljubljana 2003).

Predovnik, K. K., *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem*. - Archaeologia historica Slovenica 4 (Ljubljana 2003).

Šašel Kos, M., Scherrer, P. (ur.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia. Pannonia. / Die autonomen Städte in Noricum and Pannonien. Pannonia*. - Situla 41 (Ljubljana 2003).

**B. Križ, P. Turk:** *Steklo in jantar Novega mesta. Katalog arheološke razstave*. Dolenjski muzej, Narodni muzej Slovenije, Novo mesto, Ljubljana 2003. 104 str., 186 barvnih fotografij, 3 obele fotografije, 6 zemljevidov, 6 risb, 1 kronološka tabela.

Predgovoru župana mestne občine Novo mesto, Boštjana Kovačiča sledi oris starejše železne dobe na Slovenskem, ki ga je prispeval Peter Turk, in poglavje o arheologiji Novega mesta izpod peresa Boruta Križa, sicer tudi avtorja razstave. Izbrani literaturi sledi še katalog razstavljenih predmetov, katerega avtorja sta Borut Križ in Petra Stipančič.

Poglavje o starejši železni dobi na Slovenskem je avtor Peter Turk vsebinsko razdelil na več delov. V prvem se posveti raziskavam med 19. in 20. stoletjem. Opiše družbeno situacijo, v kateri se je arheologija v Sloveniji razvijala, našteje pomembnejše raziskovalce in najpomembnejša odkritja tega obdobja. Poudari najpomembnejše značilnosti izkopavanj najzgodnejših raziskovalcev in obdobje, ko se je arheologija v Sloveniji tudi institucionalno organizirala.

V drugem delu, z naslovom *Žarnogrobiščni predniki*, poda osnovne značilnosti pozne bronaste dobe tako v Sloveniji kot v Evropi. Poleg grobišč so za to obdobje v Sloveniji značilne tudi depojske najdbe. Kratko so navedene tudi posamezne slovenske regionalne skupine prehoda iz 2. v 1. tisočletje pr. n. št. in njihove osnovne značilnosti. Omenja tudi dva novejša projekta, raziskave utrjenih višinskih naselbin v jugovzhodni Sloveniji in arheološke raziskave ob gradnji avtocestnega omrežja, ki sta močno izboljšala vedenje o žarnogrobiščnih naselbinah.

Železna logika prostora je tretji del, v katerem spoznamo halštatske regionalne skupine Slovenije in njihovo enovitost oz. raznolikost.

Ker katalog predstavlja novomeško gradivo, je posebno poglavje namenjeno dolenjski skupini halštatskega obdobja, ki poleg samega Novega mesta zajema celotno Dolenjsko, del Zasavja, Belo krajino in Žumberak na Hrvaškem. Izpostavi nekaj najbogatejših oz. najpomembnejših grobnih celot, med katerimi najdemo tudi nekatere uvožene predmete, in skuša orisati vpogled v takratno družbeno situacijo.

V zaključku spoznamo še prehod v mlajšo železno dobo, ki na Dolenjskem nastopi po nenadni prekinutvi halštatskodobnega načina življenja ob koncu 4. stoletja. Popolnoma drugačen način pokopa, drugačni tipi grobnih pridakov in najdb kažejo na nasilne in temeljite spremembe dolenjske družbene strukture.

Arheološko podobo Novega mesta predstavlja Borut Križ. Geografskemu opisu območja Novega mesta sledi seznam 13 arheoloških najdišč s tega območja, ki segajo od mlajše kamene dobe do srednjega veka.

Preden se posveti samemu jantaru in steklu, predstavi še prostor Novega mesta kot sedež halštatskih knezov, ki ga, poleg nekaj izjemnih knežjih grobov, definirajo tudi močno in pristrano utrjeno naselje, železarsko predelovalno območje, več kot 700 doslej raziskanih skeletnih halštatskodobnih grobov v več kot 23 zemljenih gomilah in bogati grobni pridatki.

Prispevek, ki govori o steklu in jantaru v Novem mestu, se prične z bronasto dobo, saj najstarejši primerki steklenih predmetov v Novem mestu izvirajo iz poznobronastodobnih grobov. Največ steklenega in jantarnega gradiva je bilo najdenega v grobovih iz starejše železne dobe, v obdobju, ko je dolenjska halštatska skupina v največjem razcvetu. Podrobneje oriše moške in ženske grobove tega obdobja, domače in uvoženo posodje ter kovinski, stekleni in jantarni nakit. Prispevek se zaključi s kratkim pregledom mlajše železne dobe v Novem mestu, ki z več kot 700 latenskimi grobovi potrjuje intenzivno poselitev obravnavane območja tudi v tem obdobju.

Katalog predmetov prikazuje 128 predmetov, ki so bili predstavljeni na razstavi in jih deloma hrani Dolenjski muzej, deloma pa Narodni muzej Slovenije. Katalog je opremljen z barvnimi fotografijami posameznih predmetov in njihovim opisom.



Lično izdelan katalog je poleg slovenske doživel tudi izdajo v nemškem jeziku.

Martina KNAVS

**Irena Lazar:** *Rimsko steklo Slovenije*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 7. Ljubljana 2003. 252 strani, 65 risb in barvnih fotografij, 8 tabel in 4 priloge.

Predstavljeno delo je v manjši meri prilagojena doktorska disertacija, ki jo je avtorica Irena Lazar, kustosinja v Pokrajinskem muzeju v Celju, zagovarjala pred tremi leti na Arheološkem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani. Kot lahko presodimo po naslovu, je delo prvenstveno posvečeno rimskodobnemu steklu iz najdišč na področju današnje Slovenije.

Z vključitvijo prazgodovinskega stekla v uvodno obravnavo pa se je tema s tehtnimi razlogi razširila na dobo, ko se je steklo v našem prostoru prvič pojavilo. Seznanimo se z bogatimi prazgodovinskimi najdbami, predvsem tisoči steklenih jagod in redkimi steklenimi posodicami predvsem iz grobov dolenske halštatske skupine. Jedrnato predstavljeno predmeti so obravnavani kronološko in tehnološko, na koncu uvodnega poglavja pa se avtorica previdno dotakne zaenkrat najaktualnejšega vprašanja lokalne proizvodnje stekla na naših tleh. Odgovor bodo morebiti prinesla obširnejša raziskovanja halštatskih naselbin, svoje pa bodo zagotovo pokazale tudi načrtovane (naravoslovne) analize gradiva. Do tedaj preostane le pretresanje teze o trgovinskih izmenjavah, v katere so bila zaradi nahajališč kvalitetne železove rude močno vpeta halštatska najdišča iz današnjega slovenskega področja. V širše zasnovani diskusiji se zaenkrat kaže kot še najverjetnejše iskanje produkcijskih centrov (steklene mase ali morda tudi končnih izdelkov?) v sklopu vzhodnomediterranskih in feničanskih trgovskih poti.<sup>1</sup>

Predgovor se nadaljuje z zgodovino raziskav. Prikaz je skrčen na obravnavo najpomembnejših del avtorjev, ki so prispevali temeljna dela k raziskavam antičnega stekla. Tehten je tudi prikaz o mednarodnih študijskih konferencah in njihovih aktih, kjer so bila predstavljena številna temeljna spoznanja in se je oblikovalo mednarodno združenje za preučevanje zgodovine stekla AIHV (*L'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*).

Jedro predstavljenega dela je poglavje o tipologiji in kronologiji rimskega stekla v Sloveniji, kjer se avtorica najprej posveča gotovo najtršemu orehu znanstvene razprave - terminologiji. Na tem področju je bilo dosedaj malo opravljenega v slovenski arheologiji in je zato prispevek toliko dragocenejši. Posamezne izraze avtorica pojasni deskriptivno in s pomočjo skic ter grafičnih prikazov. Slovenjenje izrazov je skoraj v celoti zgledno in le v redkih primerih neposrečeno (npr. izraz lonec se zdi v primeru steklarskih izdelkov skorajda nesprijemljiv, starejši avtorji skoraj dosledno uporabljajo izraz vaza ali urna). Sledi kratka, a tehtna razprava o poimenovanju barv steklenih izdelkov. Nekateri predlogi terjajo premislek, tako npr. uporaba termina *brezbarven* v primerih recikliranega stekla, kjer praviloma steklovinam niso dodane pigmentacije in gre torej za *neobarvane* steklene izdelke modro zelenih odtenkov.

V nadaljevanju se delo posveča posameznim oblikam, t. i. skupinam steklenega posodja, ki se pojavljajo znotraj različnih tehnoloških skupin izdelkov, ki so bodisi uliti ali pihani v kalup ali izdelani s prostim pihanjem.

Sledi obrazložitev kataloga, ki je jasna in dobra. Vsaki posamezni tehniki (ulivanja, pihanja itd.) sledi natančen opis postopka izdelovanja, ki je tudi dosledno grafično ponazorjen. Sledi izčrpen katalog predmetov obravnavane tehnološke skupine z obširnim komentarjem, v katerem sta zaobjeti tudi kratka zgodovina raziskav z bibliografijo in obravnava slovenskih primerkov v sklopu najdišč. Dodane so kronologija in slikovne tabele obravnavanega posodja. Kjer tehnologija to zahteva, je dodano izčrpno poglavje o dekoriranju.

Drugi del je posvečen proizvodnji rimskega stekla. V kratkem uvodu so pojasnjene značilnosti stekla kot materije, dokaj na hitro so obravnavane njegove kemične in tehnološke lastnosti in rimske steklarske peči. Predstavljeni so ostanki steklarskih delavnic v Emoni, Celeji in Kranju. Iz obravnave se zdi zanesljiva le steklarska proizvodnja v Celeji, medtem ko avtorica izraža veliko mero skepe v primeru Emone in Kranja. Citirana literatura se omejuje na arheološke raziskave in ne daje relevantnega vpogleda v bogate naravoslovno-interdisciplinarne raziskave.<sup>2</sup>

Steklarske peči na Ptujso so predstavljene obširno, z vso potrebno izkopavalno dokumentacijo, obravnavo gradiva in posebej dragoceno risarsko rekonstrukcijo ene od peči. Poglavje o steklarskih odpadkih prinaša natančne opise s tehtnimi razlagami tehnoloških posebnosti pri postopkih izdelovanja steklenih izdelkov. Steklarski odpadki namreč predstavljajo takorekoč edini (v mednarodni eliti steklarskih strokovnjakov) upoštevana vreden dokaz za obstoj steklarske proizvodnje!

Nasploh je podpoglavje o rimskih steklarskih pečeh kronološko in tehnološko napisano zelo pregledno, vendar na ravni pozitivistične obravnave, kar gre gotovo na račun stanja raziskanosti in splošno razširjenega poznavanja obravnavane teme na Slovenskem.

Analize stekla iz ptujskih delavnic, za katere je znano, da so bile opravljene v sklopu raziskav projekta *Multi-Element Determinations in Roman Glasses*, so v delu le bežno predstavljene. Z analizami je bilo določenih 37 glavnih elementov, njihova koncentracija in medsebojni odnosi v posameznih vzorcih. Na podlagi analiz *Cluster*, tj. razvrščanja v skupine, so bile ugotovljene dodatne razlike in podobnosti kemijskih sestavov posameznih vzorcev in so služile za razvrščanje v sorodne skupine. Kot je znano, se vzorci stekla s Ptujso niso razlikovali od vzorcev iz različnih evropskih najdišč, največ sorodnosti pa so pokazali s steklom iz Celeje in Flavije Solve. Veliko podobnost so pokazali vzorci okenskega stekla iz Flavije Solve in ptujске peči, kar dokazuje, da je bilo tovrstno steklo narejeno na Ptujso.<sup>3</sup> Podobnosti sestave rimskodobnih steklenih izdelkov iz Nemčije, Avstrije in Slovenije so vendarle tako majhne, da le potrjujejo že dolgo poznano živahno trgovino s steklom kot surovino na celotnem območju.

Delo se zaključuje z dodatkom, to sta katalog in obravnava najdb s območja steklarskih delavnic na Ptujso. Dodani katalog s pripadajočimi tabelami je dragocen prispevek slovenski arheologiji.

Avtorica gradi zaključna spoznanja prvenstveno na zakonitostih kronološkega pojavljanja osnovnih desetih oblikovnih, treh tehnoloških skupin in stopetindesetih različicah posameznih oblik steklenega posodja. Prav tako kronološko sledi pojavljanju posameznih tehnik izdelovanja steklovine. Iz podrobne obravnave in grafične upodobitve je nazorno razvidno, katera vrst posodja je najpogosteje prisotna na naših

<sup>1</sup> Na tem mestu velja opozoriti na izjemno odmevno razstavo o steklu in jantaru iz prazgodovinskih grobov Dolenjske, ki jo je za leto 2003 pripravil Borut Križ v RGM v Mainzu in je nato do maja meseca 2004 gostovala v Narodnem muzeju v Ljubljani. Ob tej priliki je bil izdan tudi katalog: B. Križ, P. Turk, *Steklo in jantar iz Novega mesta. Katalog arheološke razstave* (Novo mesto, Ljubljana 2003).

<sup>2</sup> Npr. J. Henderson, *The Science and Archaeology of Materials* (Oxford 2000), obsežno poglavje o steklu s pregledom literature.

<sup>3</sup> Izčrpnješe podatke objavlja avtorica v doktorski disertaciji I. Lazar, *Rimsko steklo Slovenije* (Ljubljana 2002).

najdiščih, vendar pojavi niso podrobneje interpretirani v prostoru ali znotraj posameznih najdišč.

V zaključni obravnavi so kratko predstavljene glavne trgovske poti, predvsem iz steklarskih delavnic v Akvileji in drugod v severni Italiji, ki jih kasneje nadomestijo porenski steklarski centri. Lokalne steklarske delavnice na Ptuj in Celeji iz drugega in prve polovice tretjega stoletja so le deloma krile potrebe domačega tržišča. Avtorica očrta obseg njihove proizvodnje in označi njihov pomen. Kaže, da gre predvsem za pojav sekundarne proizvodnje, saj o primarni proizvodnji surovega stekla nimamo podatkov. Med oblikami so bile nekatere prepoznavne kot proizvod lokalnih petovijonskih delavnic, npr. balzamariji s stopničasto razširjenim vratom na prehodu v ustje in čaša kroglaste oblike na visoki nogi. Vendar, kot domnevajo mnogi raziskovalci, so bile mnoge delavnice specializirane in so izdelovale le posamezne vrste posodja.

Zaključki o trgovini ostajajo v okvirih že znanega. Vprašanje stikov s panonskimi in vzhodnimi steklarskimi proizvodnimi centri ostajajo stvar bodočih študij, ki pa bodo morale upoštevati živahne trgovske izmenjave, temelječe na oskrbi strateških centrov s prehrabeniimi produkti.

Delo v celoti izpušča (vsaj iz nekopol dobro objavljeno) steklo iz emonskih najdišč. Avtorica sicer navaja, da bo to obdelano v sklopu objav Emone, vendar postane prav pri zaključnih rezultatih očitno, da zaradi odsotnosti emonskega gradiva ni bilo moč sestaviti integralne podobe in so nazadnje iz istega razloga umanjali tudi komparativni rezultati. Možnost primerjav noriškega, panonskega ter skrajno vzhodnega roba italske Desete regije se je kot edinstvena priložnost prvič ponudila šele z nedavno objavo zahodnega Poetovionskega grobišča.

Prepričana sem, da bodo nadaljnje študije iste teme vodile v smer interpretacij razlik, ki se kažejo med civilnimi in vojaškimi naselbinami, npr. med Emono in Poetoviom. Nadvse zanimive bi bile tudi primerjave znotraj posameznih kronoloških obdobij ali političnih in strateških sprememb v značajni posameznih najdišč ali celotnih območij. Nenazadnje bi bile gotovo zelo izpovedne interpretacije naselbinskega in grobnega gradiva kakor tudi primerjave mestnega in podeželskega gradiva.

Predstavljeno delo prinaša zelo dragocene rezultate in natančna zapažanja, zaenkrat osredotočena predvsem na tehnološko in kronološko sliko, ki pa bodo v bodoče gotovo izvir številnih dragocenih spoznanj.

Njegova velika vrednost je v objavi velike množine slovenskega gradiva, z izjemo emonskega, zbranega z veliko natančnostjo in obravnavanega tehnološko in tipološko pregledno, poudarjeno analitično. Prednosti predstavljenega dela se kažejo v številnih podrobno predstavljenih tehnoloških procesih in v posebnostih oblikovanja. Novost je objava steklarskih delavnic s Ptuj in Celeje skupaj s kritičnim pretresom domnevnih produkcijskih centrov v Emoni in Kranju.

Žal v nasprotju z obravnavo problema emonskih steklarskih delavnic v publikacijo ni bilo vključeno bogato gradivo iz Emone, skoraj v celoti pa manjka tudi gradivo iz najdišč zahodne Slovenije, dela X. regije (npr. Ajdovščine, ki si ga je moč ogledati na stalni arheološki razstavi). To je tudi eden pglavitnih vzrokov, da delo ne opravičuje naslova v celoti.

Avtorica je posegla v slovensko terminologijo in bila do neke meje prisiljena slediti tujemu, predvsem angleškemu in v veliko manjši meri nemškemu izrazoslovju. Če se bodo avtoričini predlogi v strokovni literaturi 'prijeli', se bo pokazala tudi njihova prava vrednost, kajti kljub naslanjanju na izčrpno citirano mednarodno terminologijo je potrebno upoštevati avtonomne zakonitosti materne jezika.

Na koncu je predložena obsežna bibliografija, uravnoteženo prikazana ne glede na jezikovna področja. Seznam zbranih slovenskih del, ki obravnavajo prazgodovinsko in rimskodobno steklo, bo posebej razveselil tuje bralce.

Bogata grafična oprema in številne slikovne priloge močno prispevajo k razumljivosti razprav.

Posebej tuji bralci bodo pogrešali karto z najdišči, izpovedne pa bile tudi karte razprostranjenosti, ki bi morda v nekaterih primerih (npr. razprostranjenost oblik lokalnih delavnic) povedale več kot številni grafikoni. Delo je v celoti prevedeno v angleški jezik.

Dodatek k diskusiji: Steklarska delavnica v Kranju?

K omenjeni kratki, toda kritični diskusiji o obstoju steklarske delavnice v poznoantičnem Karniju, je potrebno k mnenju Lazarjeve dodati nekaj pojasnil.

Arheološke raziskave so bile opravljene v 1998 v starem mestnem jedru, med gradom Kieselstein in ostanki poznoantičnega obzidja.<sup>4</sup> Izkopavanja so bila zaščitna in omejena na ozek pas. Raziskan je bil torej le majhen del celotnega najdišča. V debeli poznoantični plasti, na več mestih uničeni s kasnejšimi srednjeveškimi vkopi in zidovi, je bilo moč prepoznati dve jami, zapolnjeni z ruševinami in kamenjem, oblitim s steklasto maso.

V prvi jami se je po čiščenju pokazala debela plast žganine, obod jame je bil ometan s prhko malto, mestoma oblito s steklovino. Na enem delu se je ohranil tudi venec zidane konstrukcije. Polnilo druge jame, ki jo je delno uničila struktura srednjeveškega zidu, ni bilo več intaktno. Obe strukturi je raziskovalec razložil kot vkopano dno steklarskih peči, prostor med njima, ki je bil višji od vkopanega dna peči in prekrit z maltinim estrihom, naj bi služil kot manipulativni prostor pred pečema. Na tem prostoru so bili odkriti številni ostanki steklene posodja.

Po jasnih sledovih procesa žganja, po obliki raziskane strukture, po številnem kamenju s plastjo steklovine in mnogih ostankih steklene posodja je raziskovalec sklepal, da gre za ostanke steklarske dejavnosti. Večina steklenih fragmentov pripada isti vrsti pecljatih čaš na nizki nogi, po Isingsovi tip 111, ki po zvončasti obliki podstavka sodijo v 5. in 6. st. Na začetku, v 4. st., je bila to tipična mediteranska oblika, kasneje pa je posebej pogosta na langobardskih najdiščih, npr. na Invillinu.<sup>5</sup>

Najdbe so stratigrafsko pripadale poznoantični plasti, datirani z ostanki male amfore tipa spateion, grobe kuhinjske keramike z okrasom valovnice in temne keramike z vglajenim okrasom na pasove. Slednjo povezujemo z langobardskimi plastmi Kranja, značilnimi od druge tretjine oz. v času po sredini 6. st.<sup>6</sup> Med kupom steklovine so bili odkriti tudi fragmenti čaše z brušenim okrasom lova na merjasca in delom napisa OMI VERI, značilnimi za kölnske izdelke druge in tretje četrtine 4. st. (ki je avtorica iz neznanih vzrokov ni vključila v svoj katalog). Med gradivom je bilo moč najti tudi nekaj odlomkov srednjeveških čaš jezevk.

Lazarjeva postavlja Sagadinovo interpretacijo najdb v Kranju kot ostankov steklarskih peči pod vprašaj in meni, da moramo počakati na dokončno objavo gradiva.

Zaradi jezikovnih ovir in dostopnosti primarne objave najdišča tujim bralcem se zdi ponoven pretres odkritja na tem mestu primeren. Gradivo je razstavljeno na stalni razstavi Železna nit v Gorenjskem muzeju v Kranju, objava pa zaobjema vse pomembnejše gradivo.<sup>7</sup>

Za interpretacijo raziskanih objektov sta bila presodna predvsem dva elementa. Na prvem mestu je odkritje nekaj podstavkov že omenjenih čaš na nogi, ki so imeli na spodnji stojni strani deformacijo v obliki majhne steklene gmote, s katero

<sup>4</sup> M. Sagadin, Poznoantična steklarska delavnica v Kranju, *Kranjski zbornik* (2000) 13-22.

<sup>5</sup> *Ib.*, 19.

<sup>6</sup> *Ib.*, 21.

<sup>7</sup> *Ib.*

steklopihalec pritrudi izdelek na pihalno pipo, da bi oblikoval rob ustja. Drobnopipno ali mehurček stekla po končanem postopku močnejše sprotno odlomi, na dnu izdelka pa ostane komaj opazna sled. Če steklene kepice ni moč odstraniti, ostane na dnu neenakomerna odebelitev, ki izdelek napravi povsem neuporaben. Med kranjskimi najdbami opazimo kar nekaj takih primerkov. Sagadin je zaključil, da izdelkov s funkcionalnimi napakami ni moč pričakovati med od daleč pripeljano robo, temveč jih je treba iskati med tistimi izdelki raziskane delavnice, ki so bili nemudoma izločeni in odvrženi na kup zbrane steklovine, namenjene za nadaljnjo reciklažo.

Kot reciklažna surovina so bili najverjetneje prineseni tudi fragmenti že omenjene čaše z brušenim okrasom in morda tudi kosi okenskega stekla.

V nasprotju s trditvijo Lazarjeve kranjskemu odkritju ne manjkajo steklasti ostanki, ki jih raziskovalci navajajo kot ključne pri identifikaciji steklarske proizvodnje. Sagadin v publikaciji izrecno omenja te najdbe kot 'kaplje stekla', s katerimi so pihanci preizkušali viskozno maso.<sup>8</sup>

Tako ostaja edina dvomljiva stvar le vprašanje primarne proizvodnje stekla, ki jo raziskovalec skuša utemeljevati z odkritjem lupin školjk, iz katerih naj bi pridobivali potrebni apnenec.

Doslej odkrite najdbe bi bilo najprimerneje interpretirati kot del steklopihaške delavnice, kjer iz reciklirane steklene mase izdelujejo preproste izdelke, med njimi največ pecljatih čaš na nogi.<sup>9</sup> Zaradi močno omejenega izkopavalnega polja je seveda težko sklepati, kaj je tak obrat še vključeval.

Ker izhaja datacija iz stratigrafije in je bila plast z najdbami opredeljena v 6. st., morda tudi na sam začetek 7. st., je za pravilno razumevanje odkritja steklarskih peči iz Karnija potrebna interpretacija v širšem zgodovinskem kontekstu.

Domala vsi raziskovalci se strinjajo, da je to čas, ko so bližnji urbani centri Emona, Celeja in Poetovionia večinoma že v ruševinah in so kot sedeži škofij izpričani le še v cerkvenih virih. Poselitvena slika kaže umik prebivalstva v obalne predele in istočasno rast višinskih utrd. Edina izjema ravninske poselitve na prostoru današnje zahodne Slovenije je bil Karnij, ki ga izrecno omenjajo tudi pisni viri in je bil dosedaj znan predvsem po bogatih poznoantičnih nekropolah.<sup>10</sup>

Če postavimo obstoj lokalne steklarske peči s proizvodnjo povsem nezahtevnih, recikliranih izdelkov kot vprašljivo, kateri bližnji center jih je torej proizvajal?

Karnij ima namreč izrazito strateško funkcijo v zgornjesavskem prehodu v Italijo in njegov obstoj je potrebno postaviti v tesno zvezo z obrambo prehodov v Furlanijo. Najverjetneje torej je, da mesto ostane pod langobardskim nadzorom še v zgodnjem 7. st. V strateškem in po arheoloških odkritjih soče tudi v gospodarskem smislu je torej Karnij predstavljal edini urbani center na širokem področju med bizantinskimi obalnimi mesti in porušeni, le še v administrativnem smislu obstoječimi zahodnopanonskimi in noriškimi mesti.<sup>11</sup> Ostanki zgodnjekrščanskega baptisterija, mestno obzidje in obsežnost poznoantičnih naselbinskih plasti pa kažejo tudi na njegovo politično in upravno vlogo. Karnij je svojo vlogo obdržal še tudi v drugi polovici 6. st. in do začetkov 7. st., ko so se z napredujočim avaro-slovanskim prodorom razmere le še slabšale.

Arheološka odkritja importirane fine afriške keramike in transportnega posodja prav tako dokazujejo gospodarski in upravni

pomen Karnija. Odkritje steklarskih peči v tem kontekstu pa nikakor ne preseneča. Naj še omenimo, da so bile na višinski postojanki Ajdna nad Potoki odkrite povsem enake steklene čaše, kar je v prostorski poselitveni sliki dobro razločljivo.

Ugotavljamo, da za identifikacijo poznoantične steklarske delavnice v Kranju ne manjkajo arheološki in tudi ne stratigrafski dokazi. Poleg tega pa je obstoj proizvodnje tudi dobro utemeljen v zgodovinsko-ekonomski vlogi, ki jo mesto prevzame v času langobardske poselitve in avaro-slovanskega prodora.

Verena PERKO

**Bojan Djurić et al.:** *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih.* Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana 2003. ISBN 961-6420-06-2. 287 str.

Delo mnogih avtorjev, ki prvič na enem mestu in v celoti predstavlja preliminarne rezultate projekta arheologije na avtocestah Slovenije, je bilo zaradi veliko novosti, ki jih prinaša, vsekakor težko pričakovano.

Knjiga je razdeljena v tri sklope. V prvem (Terra Gentis Humanae Memoria) B. Djurić predstavlja najprej kratko zgodovino razvoja arheološke vede, prehod zanimanja arheologov od predmetov na prostor, potem pa se posveti odnosu med razvojnimi projekti in varstvom kulturne dediščine. Ta odnos je v zadnjem desetletju, predvsem z gradnjo avtocestnega omrežja, doživel velike spremembe. Projekt varovanja arheološke dediščine ob gradnji avtocest, sprejet leta 1994, je vsekakor pomenil prelomnico v odnosu do arheološke dediščine. Po tem projektu naj bi se avtoceste v celoti izognile vsem registriranim območjem arheološke dediščine ter v kar najmanjši meri poškodovale in uničile še neznana arheološka najdišča. Zato je bil uveljavljen model, ki je poleg popolne zaščite že znanih najdišč, predvidel tudi hitro ugotavljanje arheoloških najdišč v prostoru, predvidenem za gradbene posege (ekstenzivni in intenzivni pregledi). Novoodkrita najdišča, ki se jim v fazi načrtovanja ni bilo več mogoče izogniti, so bila zavarovana s preventivnim arheološkim izkopavanjem, ki predvideva tudi izdelavo kvalitetnega arhiva najdišč. Zelo pomembna je tudi zadnja, postizkopavalna faza, ki predvideva obdelavo arhiva najdišč in njegovo objavo.

Rezultat tega ogromnega projekta je do sedaj 94 novoodkritih najdišč, ki so temeljito spremenila arheološko sliko Slovenije, saj gre večinoma za v tipološkem in kronološkem smislu slabo poznane ali celo neznan tip najdišč.

Drugi sklop predstavlja Vodnik po izbranih najdiščih. Tukaj so s kratkimi članki, fotografijami in tridimenzionalnimi rekonstrukcijami predstavljena nekatera izstopajoča najdišča. Izbrana so tako, da dobro predstavljajo predvsem novosti v poselitveni sliki in pokrivajo tako celotno raziskano področje kot tudi celoten časovni razpon. Na ta način dobimo kratek vpogled v poznopaleolitski tabor pri Zemonu, bakrenodobno naselbino pri Hardeku, bakrenodobno žarno grobišče pri Krogu, plano naselbino starejše bronaste dobe pri Ruhnji vasi, bronastodobno naselbino pri Rogozi, gomilno grobišče iz starejše železne dobe pri Murski Soboti, keltsko hišo pri Bakov-

<sup>8</sup> Ib., 17.

<sup>9</sup> Sternova na več mestih opozarja, da sta primarna proizvodnja surovega stekla in sekundarna proizvodnja steklenih izdelkov dva povsem različna procesa.

<sup>10</sup> Odkritih je bilo nad dva tisoč grobov, med njimi so prepoznani staroselsko prebivalstvo in številni predstavniki germanskih ljudstev (V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Kat. in monogr. 18 (1980); M. Sagadin, Carniola u svetlu novih nalaza, v: *Radovi XIII. mednarodnog kongresa za starokrščansku arheologiju*, Vjes. arh. hist. dalm. Suppl. 87-89 (1998) 715-724). *Cosmographia* Anonimnega Ravenata našteva 25 imen raznih krajev, med njimi je mogoče povsem zanesljivo prepoznati le Karnij.

<sup>11</sup> Emona (kot Atamine) prišteva *Cosmographia* v administrativno enoto *Media*, torej izven področja Krasa (*Istria*) in Gorenjske (*Carneola*).

cih, rimsko vojaško utrdbo pri Obrežju, rimskodobno naselbino z grobiščem pri Zagorici, rimsko vojaško opekarno pri Vranskem in zgodnjelovansko naselbino pri Murski Soboti. V tem delu so posebej privlačne tridimenzionalne rekonstrukcije najdišč, ki skušajo bralcu prikazati tudi vizualno podobo lokacije v času njenega obstoja.

Tretji sklop je Katalog arheoloških najdišč, ki vsebuje osnovne podatke o vseh 94 novoodkritih lokacijah ter šestih znanih, sedaj žal že uničenih najdiščih. Vsako najdišče je predstavljeno z informativnim stolpcem, ki obsega osnovne podatke o najdišču, ter krajšim tekstom. Povsod so dodani izseki iz digitalnih ortofotokart z vrisanimi lokacijami ter fotografije značilnih predmetov.

Glede na število novoodkritih in seveda tudi novoobjavljenih najdišč je knjiga gotovo monumentalno delo, nepogrešljivo za vse, ki jih kakorkoli zanima prostor v arheoloških obdobjih. Posebno pohvalno je dosledno in natančno lociranje posameznih lokacij v prostor, tako s koordinatami kot tudi z izseki iz ortofotokart v merilu 1:5000 ali 1:10000. Prav zaradi tega je mogoče še bolj opazno, da manjka pregledna karta z označenimi lokacijami najdišč ter odgovarjajoč seznam, kar bi bistveno olajšalo orientacijo v prostoru. S takšne karte (ali več kart, morda po odsekih avtocest) bi bila tudi na prvi pogled jasna gostota najdišč. Glede na to, da je knjiga izšla kot vodnik po najdiščih in je torej namenjena tudi širši publiki, bi bilo to še toliko bolj potrebno.

Abecedni seznam najdišč na začetku knjige sicer obstaja v obliki kazala, vendar je treba tudi pri njem opozoriti na nekatere pomanjkljivosti. Najbolj očitno je nedosledno poimenovanje najdišč. Tako so nekatere lokacije poimenovane samo z ledinskim imenom (oz. imenom najdišča), nekatere z imeni bližnjih naselij, nekatere pa z obojim, in to v poljubnem vrstnem redu. Tako je npr. večina najdišč v okolici Čateža objavljena pod imenom Čatež, z ledinskim imenom (oziroma imenom najdišča) na drugem mestu. Le lokacija Srednje polje pri Čatežu je objavljena z ledinskim imenom na začetku in je v knjigi popolnoma drugje. To seveda otežuje iskanje lokacij. V informativnem stolpcu posameznega članka sta sicer dodana še EŠD in ime najdišča v tem registru, vendar ta včasih sploh nima zveze z imenom v naslovu in le še poveča zmedo (primer: Gmajna pri Sp. Gorici, EŠD 15554, Stražgonjca - arheološko najdišče Lavše, str. 133; Spodnja Gorica, EŠD 15555, Spodnja Gorica - arheološko najdišče Gmajna, str. 241; Lavše pri Šikolah, EŠD 15554, Stražgonjca - arheološko najdišče Lavše, str. 170). Vsem tem nejasnostim bi se dalo izogniti z enkratnim poimenovanjem vsakega najdišča in dosledno uporabo tega poimenovanja v vseh nadaljnjih postopkih (prijava v register EŠD, vodenje v različnih podatkovnih zbirkah, objave).

Na koncu bi se dotaknila še oblikovanja. Knjiga je bila nagrajena na 19. Slovenskem knjižnem sejmu kot najlepša knjiga leta 2003 v kategoriji znanstvenih knjig in učbenikov. Na prvi pogled sicer res lepa knjiga pa ob resnejši uporabi hitro pokaže svoje pomanjkljivosti. Na prvem mestu je gotovo neustrezen format, morda primeren za vodnike, toda delo pred nami je vendarle precej več kot to. Zato je prava škoda, da je izšlo v ozkem, "žepnem" formatu vodnika. Knjiga je za vodnik tudi predebelja, vezava je neprimerna in se, če jo uporabljamo na pisalni mizi, stalno zapira. Moti tudi paginacija, ki je spodaj, vendar pa zaradi velikega števila slik v mnogih primerih izpade. Tako je potrebno listanje nazaj ali naprej, da "izračunáš" pravo stran. Kot že večkrat doslej pri arheološki literaturi, se je tudi tokrat pokazalo, da lepo oblikovanje samo po sebi ni vedno tudi "uporabniku prijazno" in da bi bilo treba misliti tudi na to.

Delo Zemlja pod vašimi nogami nam je dalo prvi celovit vpogled v izredno bogato arheološko dogajanje ob gradnji slovenskih avtocest in v nestrpnostjo pričakujemo tudi nadaljevanja - objave posameznih najdišč.

Zvezdana MODRIJAN

**Mitja Guštin:** *Ni gore, hriba ne gorice, kjer cerkva se ne blešči. Prispevki k varovanju dediščine - razkoraki med teorijo in prakso, idejo in realizacijo.* Ljubljana 2000. 99 strani, 7 barvnih slik in več črno-belih risb.

Knjiga, ki jo je avtor izdal v samozaložbi, se ukvarja predvsem s problematiko varovanja kulturne dediščine (premične in nepremične) in njeno predstavitvijo širši javnosti.

Knjiga je razdeljena na tri večje segmente: Varstvo arhitekturne dediščine, Muzejska mreža in Nacionalno muzejstvo. Ti pa so nadalje bolj podrobno razdeljeni po specifičnih problemih, ki jih obravnavajo. Na koncu knjige je avtor predstavil še zgodovino svojih dejavnosti na področju varovanja dediščine.

*I. Varstvo arhitekturne dediščine:* Pomembni sta vprašanji, ali je treba vso preteklost varovati in na kakšen način jo lahko aktivno vključimo v vsakdanje življenje, bivanje - pomembno je ohranjanje primerne vsebine in funkcij objektov, seznanjanje lastnikov, uvajanje preventivnega varovanja v zavest širše javnosti preko letakov in brošur, izvajanje natečajev za ureditev spomeniških urbanih jeder ipd. Nezavarovana kulturna dediščina je v času po drugi svetovni vojni pospešeno propadala hkrati z industrijskim razvojem in gradnjo novih satelitskih naselij. Sledijo predstavitve različnih poskusov na različnih lokacijah: Brežice, Podbočje, Koper, Žiče in Drnovo. Avtor se dotakne tudi problema varovanja in prezentacije sakralne dediščine ter nujnega multidisciplinarnega sodelovanja med umetnostnimi zgodovinarji, arheologi, konzervatorji, zgodovinarji in arhitekti. Daljši sestavek govori o obnovi Žičke kartuzije, ki zaradi svoje večplastnosti potrebuje obsežnejšo obravnavo večih strok. Pri nas je skrb za dediščino opredeljena s pojmovoma pasivno in aktivno varstvo. Potrebno je širše razumevanje teh dveh pojmov, kot npr. v Veliki Britaniji "heritage management". To t. i. upravljanje z dediščino razdelimo v 3 sklope: temeljno varovanje, raziskava in historična interpretacija, tretji sklop pa je aplikacija. Različne pristope in metode na koncu Guštin združi v obširen seznam konkretnih zgodovinsko-konzervatorskih študijskih nalog, katerih glavni cilj bi bila prezentacija spomenika in oživitve celotne Žičke doline.

V povezavi s celostnim pogledom na razvijanje nekega področja sledi prispevek o razvoju urbane arheologije na Slovenskem, ki se ukvarja z raziskovalnim arheološkim delom znotraj strnjenej urbanih območij. Tako raziskovanje zahteva posebno metodologijo in večjo odgovornost sodelujočih partnerjev. Na kratko je predstavljen razvoj od protourbanih zasnov v neolitiku in kulturi žarnih grobišč preko železne dobe do antike in srednjega veka ter zgodovina sodobnih raziskav večjih mestnih središč: Koper, Celje in Ljubljana.

Prvi segment se zaključuje s predstavitvijo idejnih zasnov za podiplomski študij konzervatorstva in muzeologije, vključno z vpisnimi pogoji in predmetnikom.

*II. Muzejska mreža:* Predstavljena so razmišljanja o slovenskih muzejih, njihovi vlogi, možnostih razvoja in povezav med njimi. Muzeji so pri nas sprva nastali iz potrebe po zbiranju in hranjenju najdb, Guštin pa predlaga ločitev oziroma ureditev funkcij današnjih muzejev (Narodni muzej, pokrajinski ter občinski muzeji idr.) v piramidni sistem, kjer baza zagotavlja regijsko obdelavo gradiva, republiške ustanove (vrh) pa sintetični pregled. Ti bi bili multidisciplinarno kombinirani s sorodnimi muzejskimi zbirkami. Problematike posameznih slovenskih muzejev se avtor loti pri Ljubljani in večnem vprašanju postavitev razstave o zgodovini mesta. V okviru ljubljanskih muzejev je predstavljena tudi zgodba o nastanku Slovenskega etnografskega muzeja iz bivšega liceja in vojaške bolnišnice Mladika ter večni problem prostorske stiske muzejev. V okviru muzejev izven Ljubljane je treba opozoriti na ponavljajoče se vzorce postavljanja razstav, ki lahko obiskovalcu dajo vtis "identičnih" zbirk. Sodobni muzej naj bi bil zraščten z okoljem; monotonost zbirk bi morali razbiti z vnašanjem lokalnih značilnosti. Na drugi strani pa bi moral t. i. "totalni muzejski prostor"

hkrati vsebovati tudi muzejski program nacionalnega značaja.

Drugi segment se zaključuje s konkretno obravnavo nekaterih slovenskih muzejev in predlogov za izboljšanje ter oblikovanje muzejskih vsebin.

*III. Nacionalno muzejstvo:* Slovenski muzeji so na kratko predstavljeni glede na čas ustanovitve in politične okoliščine nastanka. Poudarjene so različne funkcije in naloge, ki naj bi jih muzej kot kulturna ustanova opravljal, ter področja, kjer prihaja do odstopanj. Zato je avtor skupaj s sodelavcem J. Humrom in T. Šolo podal predlog o organizaciji in razvoju nacionalnega muzejstva. Predlog, ki je zelo široko ter natančno zastavljen, naj bi spodbudil premik od zakoreninjenih razmišljanj in modelov k novejšim, svežim in kreativnejšim pristopom.

Pričujoča publikacija, ki nam morda na prvi pogled daje vtis okornega in naivnega poskusa obravnave kompleksne teme, kot je varovanje kulturne dediščine, se v nadaljevanju izkaže za zelo obširno, dobro izdelano in premišljeno delo. Razmišljanja in osebne izkušnje, ki jih omenja v uvodu, avtor vplete v različne zgodbe o varovanju kulturne dediščine, s katerimi se vsakodnevno srečujemo. Problemi, ki jih je avtor večkrat izpostavil, so še danes aktualni, nekatere kulturne ustanove pa še vedno gluhe za nove predloge. Ponujene rešitve so zanimive in v koraku s sodobnimi muzeološkimi trendi, kar dela publikacijo zanimivo za vse, ki se in se bodo v prihodnje ukvarjali z varovanjem kulturne dediščine. Koristen podatek je tudi seznam literature, ki je naveden na koncu vsakega večjega poglavja.

Lucija ŠOBERL

**Predrag Novaković:** *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajske arheologije.* Filozofska fakulteta. Ljubljana 2003. ISBN 961-237-074-5, 294 strani.

Malo je knjig slovenskih piscev, ki bi se ukvarjale s teoretskimi izhodišči in predpostavkami arheološke vede in poskušala umestiti izkušnje slovenske arheologije v preteklo in aktualne tokove zahodne znanosti. Zato je delo Predraga Novakovića, predavatelja na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete pri Univerzi v Ljubljani, toliko bolj vredno pozornosti.

Avtor si je vseskozi prizadeval za razumevanje teoretskih nastavkov pojmovanja prostora v arheoloških konceptih znotraj vsakokratnega družbenozgodovinskega konteksta, v katerega so vključeni tudi nosilci glavnih idej. V pregledu snovi je segel daleč v zgodovino arheoloških krajin, od začetkov v renesansi do sredine 19. st., ko je bila arheologija kot znanstvena disciplina dokončno utemeljena. Kot eno najzgodnejših oblik obravnavanja prostora v povezavi z arheološkimi ostalinami je izpostavil kartografijo, ki je sodila že od samega začetka v renesansi med pomembne dejavnosti italijanskih antikvarjev. Medtem ko so se na Apeninskem polotoku ukvarjali predvsem z ostanke rimske civilizacije v povezavi s pisanimi viri, so se na britanskem otočju, v Skandinaviji in v srednjeevropskih deželah zaradi odsotnosti pisanih virov in drugih družbenozgodovinskih okoliščin sčasoma izoblikovali drugačni poudarki. Poglavitni pristopi k razlagi preteklosti so temeljili na topografskih ogledih, na opisovanju geografskih in okoljskih značilnostih krajev, toponomastiki, ustnem izročilu, na etnografskih analogijah in relativnokronoloških odnosih. V 18. in 19. st. se je pod vplivom rastoče nacionalne zavesti povečalo zanimanje za etnogenezo in nacionalno zgodovino. V tem času se je arheološka topografija razvijala v dveh smereh: eno so predstavljali državni oz. centralni arhivi arheoloških najdišč za potrebe varovanja, druga pa je bila usmerjena na terenske ogledne in izkopavanja. Velik vpliv na razumevanje prostorskih odnosov v arheologiji so na metodološkem področju imela tudi geološka spoznanja o stratigrafiji, to je relativnem datiranju plasti, in o spremenljivosti okolja in živih organizmov. Z odkritjem Novega sveta in

na podlagi neposrednih stikov z domorodnimi skupnostmi, pa tudi z odkrivanjem starih civilizacij, se je izoblikoval antropološki pogled, ki je postavil v središče zanimanja način življenja. Z njim je povezan nastanek naselbinske arheologije.

Sredi 19. st. je arheologija dosegla raven znanstvene discipline, zasnovane na univerzalni teoretski podlagi, ki jo je predstavljal evolucionizem. Takrat je geografija veljala za eno najpomembnejših ved o človeku in naravnem okolju. V nemškem prostoru je zrasla antropogeografija, ki je poskušala preseči deskriptivno raven in razložiti dva vidika človekovega bivanja - naravo in zgodovino - z univerzalnimi zakoni. Poudarjala je pomen induktivnega načina sklepanja, ki je temeljilo na empiričnem opazovanju velike množice zbranih primerov in njihovih medsebojnih zvez. Kot glavno orodje se je uveljavila karta razprostranjenosti. Razmerje med človekom in naravo, med kulturo in naturo, je razlagala vzročno-posledično kot adaptacijo na okolje, pri čemer naj bi imelo okolje odločujoč vpliv na razvoj družbe. V primerjavi z determinizmom nemške antropogeografske smeri, ki je obvladovala idejni prostor več kot pol stoletja, so bila teoretska izhodišča družbene geografije v Franciji nekoliko drugačna. Temeljila so na predpostavki, da naravno okolje sicer določa pogoje človekovega bivanja, a je njegova izbira le ena od udejanjenih možnosti, ki nikakor ni edina in zato nujna. Nanjo vplivajo še drugi kulturno-civilizacijski faktorji, ki se kažejo v različnih oblikah načina življenja in v kolektivnem izkustvu človekovega bivanja v naravnem okolju in v vsakokratnih zgodovinskih okoliščinah. Od tod za to smer oznaka posibilitizem. Po prvi svetovni vojni sta v Nemčiji postali glavni temi poselitve in način življenja kot zgodovinski kategoriji, ki ju je mogoče le historično razlagati.

Razvoj na področju geografije je imel velik odmev na preučevanje prostorskih vidikov preteklosti v arheologiji, ki v svojih interpretacijah kulturnih sprememb dotlej okolju ni pripisovala večjega pomena. Problem, na katerega je naletela, je bila opredelitev prostorskih enot. Edina prostorska entiteta, s katero se je dotlej ukvarjala, je bilo najdišče kot izvorno mesto najdb in vertikalna stratigrafija kot pripomoček za njihovo kronološko umeščanje. Na začetku 20. st. je v Veliki Britaniji pod vplivom geografije nastala geografska arheologija, ki je odločilno prispevala k razvoju metod terenskega rekognosciranja, tudi iz zraka, pri interpretacijah poselitvene slike pa se je opirala na geomorfologijo, vegetacijske, pedološke karte itd. Postavila je temelje za arheologijo krajine (*landscape archaeology*). V Srednji Evropi, zlasti v Nemčiji in Skandinaviji, je bila tedaj na pohodu poselitvena arheologija (*Siedlungsarchäologie*) z različnimi usmeritvami - od študija naselbin, geneze kulturnih krajin do rekonstrukcije teritorijev nekdanjih ljudstev na podlagi razširjenosti kulturnih tipov. Cilj raziskav *Siedlungsarchäologie* je bila rekonstrukcija poselitve in načina bivanja, s čimer so povezani razvoj natančnejših tehnik izkopavanja, sistematičnost postopkov zajemanja podatkov in izdelava splošnih regionalnih arheoloških kart kot primarnega vira za zgodovino poselitve. Ob tem so bili izraženi tudi pomisleki o reprezentativnosti arheoloških kart za rekonstrukcijo geneze poselitve, ker - bolj kot dejansko distribucijo arheoloških podatkov - odražajo stanje raziskanosti. Posebno pozornost je posvečala tistim naravnim danostim, ki so temeljnega pomena za gospodarske dejavnosti. Izoblikovala je nov koncept arheologije kulturne krajine, ki je gradila svojo ekološko sistemsko teorijo na štirih ravneh: hiši, naselbini, poselitveni niši oz. mikroregiji in širšem poselitvenem območju. Nekoliko drugačen je pristop arheologije kulturne krajine (*landscape archaeology*) v Veliki Britaniji, ki je krajino pojmovala veliko širše - kot artefakt, zgodovinski zapis ali produkt človekovega udejstvovanja v konkretnem prostoru.

V evropski arheologiji se je v 20. st. uveljavil tudi pojem arheološka kultura, ki ni več izenačena z etnično skupnostjo niti ni geografskodeterministično pogojena. Arheološka kultura pomeni konceptno orodje za tipološke in kronološke študije ter preučevanje tehnološko-ekonomskih vidikov preteklih družbenih

oblik. V ospredje stopi imperativ, da mora arheološka razlaga nujno temeljiti na materialni kulturi, ne pa na historičnih ali etnoloških modelih, zato daje prednost natančnemu študiju artefaktov. V britanski arheologiji so ubrali drugo pot z interdisciplinarnimi in ekološko naravnimi poselitvenimi študijami, ki iščejo sistemske povezave med preskrbo s hrano in življenjskimi potrebščinami ter obliko naselbin, bivalnih prostorov, materialno kulturo, umetnostjo in religijo, gostoto populacije in družbeno organizacijo ter kulturo. Osnova je preživetvena ali samooskrbna ekonomija, iz katere so izpeljani kulturni vzorci obnašanja. Prostor ni neovrednoteno geografsko ozadje, temveč je ekonomska kategorija. To pojmovanje je vplivalo na nadaljnji razvoj britanske poselitvene arheologije v smeri prostorske arheologije (*spatial archaeology*).

Prostorske študije pa se po drugi svetovni vojni pojavijo tudi v ameriški arheologiji, ki je bila tesno navezana na antropologijo in na njena teoretska izhodišča. Tam se je izoblikoval pojem kulturnega obrazca, ki pomeni skupek značilnosti, ki opredeljujejo nek kulturni pojav. Skepsa, da kulture ni mogoče spoznati neposredno iz artefaktov, temveč šele v povezavi med artefakti in njihovimi ustvarjalci, je prispevala k uveljavljanju socioloških razlag artefaktov. Naselbine so kot družbena kategorija postale primarna enota opazovanja, ki združuje ekološke, ekonomske, religiozne, politične in druge družbene vidike. Pomembno orodje je predstavljal naselbinski vzorec (*settlement pattern*), ki odraža pravila v izbiri lokacij, v prostorski organizaciji naselbin in tehniški gradnje. Naselbinska arheologija (*settlement archaeology*) si je na ta način prizadevala spoznati organizacijsko logiko poselitve. Preučevanje je bilo usmerjeno v rekonstrukcijo preteklih družbenih odnosov in oblik, ne pa načina življenja, po čemer se ameriška naselbinska arheologija razlikuje od evropske. Naselbinski vzorec je definiran kot prilagoditev skupnosti na niz determinant naravnega in socialnega okolja. Mnoge ideje ameriške naselbinske arheologije je vsrkala nova arheologija, ki je zrasla iz kritičnih stališč do nje. Kultura je definirala kot ekstrasomatsko sredstvo človekove adaptacije na okolje, ki opravlja svoje dejavnosti na različnih lokacijah, ne samo v naselbinah. Zanj je prostor sestavljen iz lokacij. Cilj je bil arheološka razlaga, ne pa historična rekonstrukcija; razumevanje splošne narave kulture in procesov kulturnih sprememb, ne pa raziskovanje specifičnosti kulturnih potez. Širše gledano je nova arheologija temeljila na neoevolucionizmu. Izraz kultura nadomešča z vedenjem/obnašanjem kot sistemom ponavljajočih se pravil v človekovih dejavnostih, ki so univerzalna. Izhodišče nove arheologije je bilo, da je človekovo ravnanje nenaključno oz. organizirano in zato mora tudi distribucija najdb odražati nenaključne vzorce. Prostor skupnosti je omejila na kategorijo samooskrbnih gospodarskih dejavnosti in izkoriščanja naravnih virov znotraj logističnega radija. Za preverjanje hipotez in ugotavljanje univerzalnih pravil človekovega ravnanja je razvila novo strategijo zajemanja podatkov na terenu - naključno sistematično vzorčenje na ravni posameznega najdišča in na ravni regije, ki je zamejena predvsem z naravnimi mejami. Te omejitve so bile kasneje problematizirane in težišče premaknjeno na analizo gospodarskega zajetja (*site catchment analyses*) in na hierarhijo v sistemu naselbin. Konec 70. let 20. st. je ob spogledovanju z eksaktnimi znanostmi nastala prostorska arheologija, ki je težila k formalizaciji in standardizaciji postopkov v arheologiji - od arheološkega vira, enote in procesov opazovanja in sklepanja do arheološkega jezika - s ciljem postaviti arheološko teorijo. Arheološka kultura je definirana kot izrazito arheološki konstrukt, ki ne ustreza nobenu drugemu konceptu kulture - ni etnična, ne jezikovna skupina, tudi rasna ne. Opredeljena je s specifičnimi vsebinami arheološkega zapisa. Raziskave je usmerila v študij prostorske organizacije arheološkega zapisa kot družbenega pojava. V uporabi statističnih, formalno-analitičnih in drugih kvantitativnih postopkov je videla velik potencial za arheologijo v smislu večje jasnosti in možnosti ugotavljanja pomenljivih obrazcev v prostorski

strukturi podatkov ter za napovedovanje še neodkritih lokacij in njihovega statusa.

Najdišče je dolgo časa veljalo za glavno prostorsko enoto v arheologiji, ki je sčasoma postalo vse bolj definirano, od nediferenciranega pojma najdišča kot izvornega mesta najdb do tega, da arheološka najdišča predstavljajo ostanke človekovega bivanja v prostoru, ki svoje različne dejavnosti opravlja na različnih lokacijah. V skladu s tem ni mogoče pričakovati, da bi lahko eno najdišče odražalo vse sestavine večjih in kompleksnejših poselitvenih sistemov, ki jih je mogoče opazovati le na regionalni ravni. Regija naj bi torej predstavljala tisti okvir, ki nudi dovolj ustreznih in reprezentativnih podatkov za rekonstrukcijo temeljnih poselitvenih in kulturnih procesov. V zvezi s tem je arheološka topografija doživela določene spremembe. Konec 70. in v 80. letih 20. st. se je pričel uveljavljati sistematičen terenski pregled kot standardizirana tehnika terenskega dela in beleženja arheološkega površinskega zapisa, ki je prispevala veliko novih najdišč, ki jih običajno s tradicionalnimi tehnikami ni bilo možno registrirati. Izhodišče za interpretacijo površinskih najdb je bila predpostavka, da se človekovo obnašanje in dejavnosti v prostoru odražajo tudi v logiki in strukturi najdb na površju. Osnovni problem površinskega, nestratificiranega, dvodimenzionalnega zapisa je v njegovem odnosu oz. odrazu podpovršinskega, stratificiranega, tridimenzionalnega zapisa, ki ga lahko razrešuje vzorčenje. Za razumevanje logike in narave distribucij površinskih najdb imajo velik pomen tudi tafonomske študije, ki omogočajo razumevanje procesov preoblikovanja arheološkega zapisa od trenutka nastanka do trenutka odkritja (depozicijskih in podepozicijskih procesov).

Od izuma geografskih kart je v prikazovanju in upravljanju s podatki, ki imajo prostorsko komponento, napravil največji korak naprej GIS (geografski informacijski sistem), ki se je pojavil konec 70. in v začetku 80. let najprej v ameriški, zatem pa tudi v evropski arheologiji. Gre za računalniško podprto tehnologijo, ki daje neizmerne možnosti prostorskih analiz na osnovi združevanja kartografije in baze podatkov. Metodološko je bil usmerjen na tri področja: na lokacijske analize najdišč, napovedne modele naselbinskih vzorcev in v rekonstrukcijo poselitvenih vzorcev in organizacijo prostora. V 90. letih so se porodile prve kritike geografskega determinizma in pozitivizma prostorskih analiz, izpeljanih s pomočjo orodij GIS. S to tehnologijo je mogoče zelo dobro obvladovati velike količine empiričnih podatkov in proizvesti nove karte, mnogo manj pa je učinkovita za preučevanje kognitivnih, simbolnih vidikov. Zato so sledila prizadevanja v tej smeri z analizo stroškovnih površin (*cost-surface analyses*) in analizo vizualnega nadzora nad prostorom. V dialogu s konceptom realnega oz. fizičnega prostora in simbolnim pomenom prostora za človeka so se pričela vse bolj uveljavljati fenomenološka stališča do prostora, ki pojmuje krajino kot kognitivni konstrukt, kot izraz družbenega, simbolnega, kolektivnega in individualnega ter zgodovinskega izkustva bivanja v njej in z njo. Osrednje mesto dobi percepcija oz. zaznavanje prostora, ki negira delitev sveta na objektivni (materialni svet) in subjektivni (svet zaznav in predstav), kajti objektivni svet dojemamo preko kulturnozgodovinskih izkušenj in spoznanj, na katerih gradimo svoje predstave o njem. Ustvarjanje predstav o svetu in označevanje pojavov v njem pa je temeljna dejavnost eksistence. Rezultat vsakdanjega življenja in fizičnega poseganja v prostor je človekova fizična preobrazba prostora, oblikovanje kulturne krajine pa je tudi obeleževanje fizičnogeografskih pojavov z imeni in pomeni, z zgodbami, spomini, občutenji, identiteto. Ta vrednostni premik v perspektivi gledanja na prostor, na krajino kot artefakt, kot materialni arhiv spominov na dogodke in tradicije ni prinesel veliko novosti v metodah in tehnikah raziskovanja, temveč v interpretacijah. Posledično pa je odmeval tudi na področju varovanja kulturne dediščine, kjer v poznih 80. letih prične kulturna krajina dobivati status kulturnih spomenikov.

V bistvu so se razlike v razvoju arheologije prostorov in krajin vzpostavljale okoli definiranja stališč, kaj je predmet preučevanja, kaj je tisto, kar določa in pogojuje kulturni razvoj in način življenja. Razlike so v interpretacijah, v zastavljanju vprašanj: kaj in kako je nekaj bilo ali zakaj je tako. Na prvo vprašanje naj bi bilo mogoče odgovoriti z analitičnim razčlenjevanjem ter ugotavljanjem zvez med posameznimi dejavniki in nato razložiti splošne značilnosti; drugo vprašanje pa je problemsko zastavljeno in odgovor nanj je možno iskati s sintezo v širšem kontekstu spoznanj in z vrednotenjem. Interpretacij v arheologiji ni mogoče empirično verificirati/preverjati po vzoru eksaktnih znanosti, temveč jih je mogoče le ovrednotiti s koherentnim argumentiranjem za in proti.

Zadnja četrtina knjige je posvečena zgodovini prostorskih in krajinskih študij v slovenski arheologiji, kjer razvoj ni potekal tako kontinuirano, samostojno in s tako jasno začrtanimi cilji, metodologijo in z organiziranim delom. Arheološka preučevanja obravnavane problematike so se tukaj začela z naselbinskimi raziskavami kolišč na Ljubljanskem barju in arheološkimi kartami in topografijo v drugi polovici 19. st., ki je tudi pri nas imela starejše korenine, svoj vrh pa je dosegla v objavi arheoloških najdišč Slovenije in nekaj topografskih vezkov v drugi polovici 20. st. V začetku 20. st. je nastala prva arheološka regionalna študija prazgodovinske poselitve na Krasu in v Istri, regije, ki je bila kasneje deležna modernih analiz in preizkušanja sodobnih konceptnih orodij v dveh doktorskih nalogah, ena je bila disertacija pisca te knjige. Na drugem koncu Slovenije so bila na začetku arheoloških raziskav predmet preučevanja nekatera štajerska naselja kot prvi poskus naselbinske študije v smislu nemške *Siedlungsarchäologie*. V večjem zamahu so se raziskovanja naselbin lotili šele v 60. in 70. letih, v ospredju pa so bili predvsem arhitekturni vidiki, medtem ko se z okoljskimi in ekonomskimi vprašanji v glavnem niso ukvarjali. Z izjemo antičnih mest in nekaterih projektov ni šlo za odpiranje večjih površin. Osemdeseta in devetdeseta leta prinesejo v slovensko arheologijo sveže pristope z zahoda: stratigrafsko izkopavanje kot najprikladnejšo metodo za obvladovanje in dokumentiranje velikih površin, sistematični terenski pregled, geofizikalno prospekcijsko, aerofotografijo, pa tudi novo tematiko - arheološko teorijo. Takrat se pojavijo tudi projekti z elementi prostorske in krajinske arheologije, ki so si zastavljali različne cilje. Eno smer označuje sistematični arheološki pregled kot glavna metodologija zajemanja podatkov, drugo smer pa študije, ki temeljijo na tehnologiji GIS, tudi tradicionalna smer še ni povsem izčrpala potenciala svojega navdiha.

Vse to in še mnogo več lahko preberemo v tej knjigi in v literaturi, ki je zbrana na 27 strani obsegajočem seznamu, h kateremu bi veljalo dodati še kakšno temeljno delo s področja severnonemških krajinskih študij, kot je npr. *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jahrhundert v. Chr. bis zum 11. Jahrhundert n. Chr.*, Weinheim, Acta humaniora 1986.

Na koncu knjige bi bil nemara bolj kot imensko kazalo dobrodošel indeks pojmov in morda terminološki slovarček, saj v knjigi nastopa vrsta izrazov (npr. *site cachment analyses*, *cost-surface analyses*, subsistenčna ekonomija ipd.), ki pri nas še niso povsem udomačeni ali pa zanje še nismo našli ustreznih izrazov v slovenskem jeziku ter si v celoti razjasnili njihovega pomena. Da je ta pregled potreben tudi zaradi terminološke gneče, uvodoma ugotavlja avtor sam, da ne bi prišlo do zmede.

Iz tega prikaza je jasno razvidno, da ima prostor, ki je poleg časa temeljna kategorija slehernega dogajanja, pojmovanja in predstav, veliko konotacij in razsežnosti, ne le dolžino, širino in višino in ga zato nikakor ni mogoče zaobiti pri nobenem arheološkem delu.

Ne glede na to, na čem je posamezna arheološka smer gradila in čemu je dajala prednost, je v skupno zapuščino prispevala ogromno podatkov o artefaktih, lokacijah, okolju, ogromno

raznovrstnih pristopov, izkušenj in spoznanj, ki se odražajo tudi v razvoju orodij in tehnik, s katerimi se ustvarjajo temelji za razumevanje in vrednotenje arheološke preteklosti.

Ob tem pa se zdi, da je marsikdaj težko preskočiti posamezne stopnje razvoja zgolj s prenosom teorij in znanj od drugod, ki same po sebi še ne zagotavljajo kvalitativnega napredka v poselitvenih interpretacijah, kar potrjuje slovenska izkušnja. Zaviralne momente, ki se kažejo v arheoloških prostorskih študijah v našem prostoru, zagotovo lahko iščemo v razvoju arheologije pri nas, v šibki podpori in skromni količini kvalitetnih empiričnih podatkov, v počasnem osvajanju ustreznih tehnik in v nedoslednih postopkih. Lahko pa se tudi pohvalimo, da smo s tehnologijo GIS in z geofizikalnimi prospekcijami ujeli glavni val dogajanja in da prispevamo k njegovi širitvi. Zavore se odražajo na drugih ravneh, ki se tičejo arheološkega dela: sistematičnost zbiranja in standardizacija zajema podatkov (centralni arhivi in standardi se tako rekoč šele vzpostavljajo, na arheološki karti Slovenije je še vedno veliko belih lis in zelo približnih lokacij), v celoti je sistematsko raziskanih in ovrednotenih najdišč izjemno malo, terensko delo je v glavnem podrejeno zaščitnim akcijam, počasi se širše uvajajo moderne in natančnejše tehnične rekonstrukcije in izkopavanja, v glavnem po zaslugi fakultete in avtocestnega programa. Prav tako je šele v povojih načrtno zbiranje in vzorčenje podatkov o paleookolju. Poleg tega ne gre zanemarjati "artefaktno arheologije" v povezavi s kronološkimi sistemi, ki so neobhodno potrebni tako pri sinhronih kot diahronih študijah, prav tako tipologije za posamezne zvrsti. Tu je še problem nedefiniranosti najdišč, pa mnogokrat nejasno izraženi koncepti in cilji ter nerazvitost analitičnih postopkov obdelave gradiva, da o podatkovnih bazah niti ne govorimo. Vse to je mogoče pojasniti z vzroki v konkretnih družbenozgodovinskih okoliščinah, zato je branje te knjige ob vstopu Slovenije v zahodne integracije lahko tudi vzpodbuda za premišljevanje o izhodiščih in učinkih za nadaljnje organizirano delo slovenske arheološke stroke, ki bi lahko bilo marsikdaj precej bolje povezano in usklajeno med institucijami.

Sneža TECCO HVALA

**Alenka Miškec:** *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien. Abteilung XVIII Istrien.* P. von Zabern, Mainz 2002. 346 Seiten, 2 Tafeln, 1 Karte. ISBN 3-8053-2933-4.

Der vorliegende Band ist der erste Beitrag aus Kroatien zum internationalen Unternehmen der Erfassung der „Fundmünzen der römischen Zeit“. Er bringt auf 345 Seiten und zwei Tafeln insgesamt mehr als 4000 antike Münzen, wobei der Begriff „antik“ weiter gefasst ist und auch Prägungen der Völkerwanderungszeit und der Karolinger mit einschließt. Bearbeitet wurden Funde aus dem Raum des istrischen Küsten- und Hinterland von Umag bis Pula.

Sie verteilen sich auf 133 Fundorte. Die geringe Zahl der abgebildeten Stücke erweist bereits auf den ersten Blick die mühsame und entbehrungsreiche Arbeit der Bearbeiter, da das Material zumeist nur aus alten Fundnachrichten und aus oft auch nur handschriftlichen Notizen zusammengetragen werden konnte. Man kann sich vorstellen, wie unbefriedigend es bisweilen sein muss, über weite Strecken fern von Originalmaterial zu arbeiten. Und dennoch sind solche Zusammenstellungen aus zwei Gründen wichtig:

1. vermehrt sich unser Wissen um Geldverkehr und Geldumlauf, aber auch die Erkenntnisse der archäologischen Siedlungsgeographischen Situationen und

2. ergibt sich auf diese Weise leichter die Möglichkeit, Material wieder aufzufinden, das derzeit noch als verschollen gilt (vgl. Seite. 28).

Der Katalog selbst folgt den schon lange geübten Regeln des FMRD (*Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*);

das Layout liesse im Detail vielleicht noch Verbesserungen zu. So findet man in den z.B. Kolumnentitel zwar die Angabe der Fundorte, nicht aber deren Zählung, auf die aus den Indizes heraus stets verwiesen wird.

Auch in der internen chronologischen Abfolge gibt es einige Punkte, die nicht ganz logisch sind; so findet sich auf Seite 88 folgende Abfolge: Prägeperiode 388 - 408 und folgend Prägeperiode 383 - 408 - logischer wäre eine Vertauschung dieser beiden Abschnitte. Andere Kleinigkeiten stören etwas den sonst ausgezeichneten Eindruck der Arbeit: so wäre bei der Tessera 99/1-126 (auch abgebildet) die Angabe des Metalls hilfreich gewesen. Ein kleiner Druckfehler darf hier auch noch berichtigt werden: das Stück 5/1 gehört unter die Überschrift: „Tiberius (Divus Augustus)“; mit der Überschrift Augustus wird man vergeblich ein Stück suchen, das in die Jahre 22-30 zu datieren ist.

Der ganze Katalog ist mithilfe des EDV-Systems „NUMIZ“ vom Slowenischen Nationalmuseum erstellt worden, was man auch dem Katalog zu sehr anmerkt; so muss die Frage erlaubt sein, wie sinnvoll die Überschriften für das keltische Kleinsilber vom Typ Magdalensberg (81/3 - Seite 119) wirklich sind: „Ostkelten / Unmittelbare Nachprägungen der Silbermünzen des Philipp II. / Noricum / Kleinsilbermünzen / Typ Magdalensberg“. Mit dieser übergenaue Hierarchisierung ist kaum jemandem wirklich gedient; zumindest hätte man die zweite

Überschriftsebene ohne Informationsverlust streichen und die dritte und vierte Ebene auf eine vereinen können. (etwa: „Norisches Kleinsilber“). Ähnliches gilt auch für den Keltiberer unter Nr. 9/3 auf Seite 43.

Man könnte weiters auch überlegen, ob solche Materialzusammenstellungen in Hinkunft nicht besser - da ohnedies elektronisch erfasst - einem EDV-System zur Speicherung und Darbietung überlassen werden sollten (CDROM oder im Internet). Gerade zu Beginn einer neuen Serie und unter dem Eindruck des Zusammenwachsens des europäischen Raumes könnte just von den neu in Programme und Projekte eintretenden Kolleginnen und Kollegen ein Impuls ausgehen, der auch technische Neuerung und Verbesserung mit sich bringt.

Diese vielleicht auch überkritischen Anmerkungen sollen und wollen den Wert dieses Bandes in keiner Weise schmälern! Er bringt der wissenschaftlichen Welt endlich Informationen über Fundverhältnissen eines Raumes, die im 20. Jahrhundert hauptsächlich in nationalsprachlichem Schrifttum dokumentiert und damit von der übrigen wissenschaftlichen Welt oft nur unzureichend rezipiert worden sind. Deshalb wird der Leser über den Katalog hinaus auch für die gehaltvolle und akribisch dokumentierte Einleitung zum Stand der Fundaufnahme in Kroatien sehr dankbar sein.

*Wolfgang SZAIVERT*